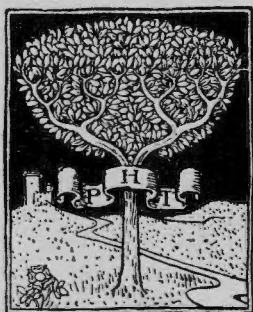

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BERTIL BROOMÉ

1953

ÅRGÅNG 51 · HÄFTE 3

INNEHÅLL

	Sid.
Docenten STEN CARLSSON, Lund:	
Folkungarna — en släktkonfederation	73—105
Bibliotekarien fil. lic. ÅKE DAVIDSSON, Uppsala:	
Ett memorial för en adlig ynglings Engelsresa på 1630-talet	106—109
Docenten OLOF BYSTRÖM, Stockholm:	
»Lefwernes Lopp» med melodi	110—112

Folkungarna — en släktkonfederation.

Av Sten Carlsson.

I sin kommentar till Erikskrönikan (1926) påpekar Rolf Pipping, att Folkungarna, när de först framträda i källorna, kombineras med den Folke jarl, som stupade vid Gestilren 1210. Namnet Folkungar har, menar Pipping, ursprungligen varit ett partinamn av samma typ som de i Norge förekommande heklungar, kuflungar, ribbungar etc. Den primära betydelsen skulle alltså ha varit »Folkes anhängare». Inom kort har emellertid uppstått en genealogisk innebörd — »Folkes ättlingar» — men med Folke har då egentligen icke avsetts Folke jarl utan snarare hans av Saxo omnämnde farfars far Folke (den tjocke). Då denne tillika var stamfar för Birger jarl, har namnet så kunnat appliceras på dennes familj, som ju traditionellt bär folkunganamnet.¹

Till Pipping an knyter Sture Bolin (1935). Han godtager åsikten om Folke jarl som Folkungarnas »upphovsman». Men han avvisar kombinationen med Folke den tjocke, och han underkänner den gängse uppfattningen, att Folke jarl var dennes ättling. Därmed avklipper han det genealogiska sambandet mellan de »äkta» Folkungarna och Birger jarls ätt. Att den senare kommit att bära folkunganamnet, anses ytterst bero på en felaktig konstruktion av Olaus Petri. Bolin räknar med en liten krets av »genealogiska folkungar» men anser, att Folkungarna väsentligen var en av Folke jarl grundad stormannafraktion.²

I anslutning till Bolin har Erik Lönnroth sökt analysera »de äkta Folkungarnas program» (1944). Folkungarna bli för Lönnroth ett under 1200-talet verksamt stormannaparti med vissa konstitutionella, finansiella, kyrkopolitiska, kommersiella och utrikespolitiska syften.³ En efterföljare har velat räkna med ännu en programpunkt: oviljan mot trälldomens avskaffande.⁴

Den här publicerade uppsatsen är tryckt med bidrag ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur.

¹ R. Pipping, Kommentars till Erikskrönikan, SSLF 187 (1926), s. 43 ff.

² S. Bolin, Folkungarna. En terminologisk och historiografisk undersökning, Scandia VIII (1935), s. 210 ff.

³ E. Lönnroth, De äkta Folkungarnas program, HVUÅ 1944, s. 5 ff., ånyo tr. i samme förf:s En annan uppfattning (1949), s. 36 ff.

⁴ S. U. Palme, I den historiska trapetsen (1952), s. 27 f.

Bolins uppfattning har emellertid icke blivit oemotsagd. Flera författare, främst Sven Tunberg, ha vidhållit den gängse uppfattningen, att Folke jarl och Birger jarl tillhörde samma ätt.⁵ Å andra sidan har Folke Dovring bestritt sambandet mellan namnet Folke och namnet Folkungar. Han hänvisar till att de samtida norska partinamnen icke innehålla något mansnamn som prefix. Enligt Dovrings uppfattning, som delvis anknyter till Lönnroths, innehåller namnet Folkungar substantivet *folkr* och bör tolkas som »armé- eller krigspartiet».⁶

Uppslagen äro sålunda många och i regel intressanta. Men oenigheten är påtaglig. Vad som här skall anföras, gör inte anspråk på att ge en slutgiltig lösning av ett problem, som på grund av källmaterialets art alltid måste bli föremål för olika tolkningar. Men det förefaller möjligt att — särskilt från genealogiska utgångspunkter — dels utmönstra vissa kombinationer, dels ge nya positiva bidrag till diskussionen, av betydelse även för helhetsuppfattningen.

Den äldsta källa, som nämner Folkungarna, är Västgötalagens kungakronika, som otvivelaktigt tillkommit före 1250, ungefär en mansålder efter slaget vid Gestilren. Det heter där om Sverker Karlsson, att »Folkungarna togo livet av honom, hans egen måg gjorde honom det i Gestilren».⁷ Sambandet mellan Folkungarna och slaget vid Gestilren framträder här otvetydigt. Huruvida Folkungarna voro en släkt eller ett parti eller bådadera, anges inte, men sammanhanget är genealogiskt.

Uppfattningen om Folke jarl som Folkungarnas ledare möter, klart utsagd, tidigast i annalen *Incerti scriptoris chronicon*, avslutad i början av 1300-talet. Den meddelar:

MCCX. Bellum fuit Gestilren, XVI. Kal. Augusti, ubi occubuerunt Swercherus Rex et Fulco Dux et multi de Fulcungis.⁸

Uttrycket »Fulco dux et multi de Fulcungis» är talande. Folkungarna framstå otvetydigt som Folkes anhängare eller fränder eller bådadera. Folke själv anses uppenbarligen inte som Folkunge; då borde det ha stått »multi alii». Källstället är synnerligen beaktansvärt, eftersom man måste räkna med att annalisten kompilerat på grundval av äldre förlagor. Uppgiften, att Folke jarl stupade vid Gestilren,

⁵ H. Toll, *Folkunganamnet* (1941), s. 25; S. Tunberg, *Folkungarna*, SvT 1951, s. 208 ff.; A. F. Liljeholm, *Medeltida arvslagar och släktskapsbestämning*, PHT 1952, s. 41; A. Schück, *Folkungaättens ursprung, Arkeologiska forskningar och fynd* (1952), s. 260 ff.

⁶ F. Dovring, *Folkunganamnet*, ANF 66 (1951, tr. 1952), s. 106 ff.

⁷ SSSL I, s. 303.

⁸ SRS I: 1, s. 84.

möter också i en annan annal av det äldre skiktet, som däremot inte talar om några Folkungar.⁹

Sambandet mellan Folke jarl och Folkungarna framträder även i Erikskrönikan, såsom Pipping och Bolin kraftigt understrukt. I denna källa, som tillkommit ett drygt århundrade efter slaget vid Gestilren, uppfattas Folkungarna helt enkelt som Folkes släktingar.¹

För tolkningen av folkunganamnet äro de här anförda källställena de primära. De ge klart besked om sambandet mellan namnet Folke och namnet Folkungar. Hänvisningen till de norska partinamnen är intressant men vilseledande. Dessa namn innehålla icke något mansnamn som prefix. Vidare ha de en pejorativ anstrykning, vilket inte gäller om folkunganamnet, hur detta än tolkas.

Uppenbart är också, att Folkungarna, såsom Bolin understrukt, utgingo från Folke jarl, icke från Folke den tjocke, som icke i någon medeltida källa kombineras med dem. Om Folke den tjockes ättling Birger jarl gäller icke blott, att han före 1500-talet aldrig kallas Folkunge; han och hans son Magnus Ladulås framträda rent av som Folkungarnas dödsfiender.

Två av de anförda källorna — kungakrönikan och annalen — visa emellertid även något annat. Eftersom Folkungarna redan vid Gestilren uppträdde i ett rätt stort antal, kan den rätta översättningen icke vara »Folkes ättlingar». Ty Folke jarl kan 1210 icke haft mer än enstaka ättlingar i vapenför ålder. Troligen voro hans söner då ännu minderåriga. Båda hans kända söner, Sune och Holmger, levde ända till 1200-talets mitt och synas ha ingått äktenskap långt efter 1210.²

Denna omständighet, som aldrig blivit uttryckligen åberopad, synes vara ett argument för den numera gängse uppfattningen, att Folkungarna voro ett parti, icke en släkt, och att den rätta översättningen är »Folkes anhängare». Likväl resa sig åtskilliga hinder för denna tolkning.

Påfallande äro sålunda de filologiska svårigheterna. Det finns intet exempel på partinamn av denna typ. Däremot finnas en rad genealogiska paralleller: Kvistungar, Gíslungar, Snorrungar, Sturlungar etc.³ Särskilt slående är likheten med de isländska Sturlungarna, som

⁹ »Sigtunaannalerna»: »Swerkerus rex et Folko dux et multi alij nobiles». SRS III: 1, s. 2.

¹ Nedan s. 77.

² Betr. Sune Folkesson se nedan s. 80 not. Holmger Folkesson levde ännu 1254 (DS 415). Hans son Ulf nämnes 1276—90 och erhöi tillstånd att ingå sitt andra äkten-skap 1284 (DS 618, 635, 784, 1026). Han bör ha varit född långt efter 1210.

³ E. Wessén, Om nordiska inbyggarnamn, NoB 1932, s. 83; C. I. Ståhle, Studier över de svenska ortnamnen på -inge (1946), s. 87 f. Jfr Dovring, ANF 1951, s. 107.

härstammade från den 1183 avlidne stormannen Sturla Thordsson. De utgjorde en ätt och samtidigt en politiskt verksam släktkonfederation. I Sturlungasagan brukas »Sturlungar» och »Sturlungaätten» som synonymmer, precis som Erikskrönikan — varom mera i det följande — omväxlande talar om »Folkungar» och »Folkungaätten».⁴ Dock finnes den skillnaden, att Sturlungarna överlag synas ha varit ättlingar av en och samme Sturla, medan Folkungarna icke på samma sätt kunna föras tillbaka till Folke jarl. Suffixet *-ung* anger emellertid endast samhörighet i allmänhet.⁵ Översättningen »Folkes fränder» måste anses språkligt tänkbar.

Såsom redan nämnts, presenteras Folkungarna i Västgötalagens kungäkrönika i ett genealogiskt sammanhang, även om det inte är klart utsagt, att de utgjorde en släkt. Något liknande gäller om den på 1260-talet tillkomna Hakonarsagan. Det heter där: »Ok lítlú eptir andlát (Ulfs) jarls, létu þeir Eirekr konungr ok Birgir jarl taka af lífi herra Hólmgæir son Knúts konungs langa, frænda Ulfs jarls ok annarra Fólkunga».⁶ Pipping — liksom tidigare G. Vigfusson — tolkar stället så, att Holmger var frände till Ulf jarl och »de andra folkungarna». Bolin översätter däremot: »frände till Ulf jarl och andra folkungar».⁷ I båda fallen blir det fråga om släktskapsband mellan Folkungar inbördes. Men medan Pipping låter *alla* Folkungar vara befryndade med varandra, medger Bolins översättning blott den slutsatsen, att *vissa* av Folkungarna tillhörde samma släkt eller släktkrets. Pippings tolkning verkar mest osökt, men det andra alternativet kan inte utmönstras. Viktigt är, att Birger jarl redan i denna tidiga källa framträder som Folkungarnas dödsfiende.

Erikskrönikan tillkom en dryg mansålder efter Folkungarnas sista politiska framträdande. En ättling till Folke jarl, drotsen Knut Jonsson, har möjligen haft betydelse för krönikans tillkomst.⁸ Säkert är, att krönikan återger en folkungavänlig tradition.

Krönikan berättar, att Folke jarl hade en »stark» och »väldig» släkt, Folkungarna.⁹ På ett ställe talas om »folkunga rothe», vilket

⁴ Sturlunga Saga, ed. G. Vigfusson (1878), I, s. 199, II, s. 109 f., 121, 481.

⁵ Jfr Pipping, a. a., s. 47 f.

⁶ Hakonar Saga, ed. G. Vigfusson, Icelandic Sagas, II (1887), s. 258.

⁷ G. Vigfusson i The Saga of Hacon, Icelandic Sagas, IV (1894), s. 269; Pipping, a. a., s. 38; Bolin, a. a., s. 212, 237.

⁸ Pipping, a. a., s. 651 ff.; S. Kraft, Erikskrönikans källor, HT 1932, s. 57 ff. Jfr J. Rosén, Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder (1939), s. 347 ff. Beträffande Knut Jonssons härstamning se nedan s. 105.

⁹ Erikskrönikan (i fortsättningen förkortad EK), ed. R. Pipping (SFSS 47, 1921), v. 232 ff.

av Pipping översattes med »Folke-ättlingarnas parti».¹ Allra klarast är skildringen av 1251 års händelser:

Tha gik folkunga äät
wald ouer ok mykin oreth
folkunga ok thera frender
dogho tha marge alle i sänder
Ok fingo tha swa ilt affslagh
the koffrado sik ey än i dagh.²

Här talas för första gången uttryckligen om en Folkungaätt. Att Folkungarna icke uppfattas som ett parti, framgår också av uttrycket »Folkungar och deras fränder». Uppenbart är även, att kungahuset, d. v. s. Birger jarls ätt, icke räknas till Folkungarna; då hade det t. ex. icke kunnat sägas, att Folkungarna »än i dag» icke hade repat sig efter katastrofen 1251.

Även i andra källor talas om Folkungarna som ett genealogiskt begrepp. I den före 1300-talets mitt tillkomna latinska versionen av Västgötalagens kungakronika betecknas de som kung Sverkers släktingar genom svägerlag (»fulcones affines eius».)³ I den på 1400-talet fullbordade annalen *Chronologia anonymi* heter det, att det var Sverker »et Folcho dux, alii quoque multi viri nobiles de Folkengis», som stupade vid Gestilren. Här räknas även Folke själv till Folkungarna, vilka rätt oförtydligt uppfattas som en släkt (»många andra förnäma män av Folkungaätten».)⁴

Synnerligen distinkt är en annan senmedeltida källa. Vid en 1417 verkställd undersökning med anledning av planerna på biskop Brynolf Algotssons kanonisation förklarade kaniken i Skara Sven Johansson, att biskopen var av förnäm härstämning, emedan han tillhörde Folkungaätten:

... quia progenies eius olim vocabatur et hodie apud omnes nobiliores et potentiores regni Swecie vocatur Folkunga Slekt, quod adhuc ut dixit hodie apparet in domino Algotō Magni, Barone potenti, qui in tercio gradu consanguinitatis ab eodem patre beati Brinolphī descenderat.⁵

Kaniken hävdade alltså, att en Folkungaätt alltjämt existerade och att en av stiftets stormän, riddaren Algot Magnusson, hörde dit.

¹ EK, v. 37; Pipping, a. a., s. 44.

² EK, v. 264 ff.

³ Småstycken på fornsvenska, ed. G. E. Klemming (1868—81), s. 269. Jfr Pipping, a. a., s. 43; S. Bolin, Om Nordens äldsta historieforskning (1931, LUÅ), s. 142.

⁴ SRS I: 1, s. 53; jfr Pipping, a. a., s. 43. — Möjligheten måste dock hållas öppen, att annalnoten är en själlös kompilation mellan »multi alii nobiles» (ovan s. 75 not) och »multi de Fulcungis» (ovan s. 74).

⁵ SRS III: 2, s. 161 f.

Släktskapen mellan biskop Brynolf och Algot Magnusson var följande:

Algot Brynolfsson, lagman, † senast 1302	
Brynolf Algotsson, biskop, † 1317	Magnus Algotsson, † 1309
	Algot Magnusson
	Dotter, g. m. riddaren Magnus Sture, † efter 1391
	Algot Magnusson, riddare, † 1426 ⁶

1417 års vittnesmål äger störst källvärde i fråga om de samtida förhållandena. Man kan knappast betvivla, att Algot Magnusson, som tillhörde Sture-ätten men i motsats till sin far och farfar inte bar Sture-namnet, till följd av sin modernehärstamning — han bar exakt samma namn som sin morfar — ansåg sig tillhöra Folkungarnas ryktbara ätt. Om så icke hade varit fallet, skulle kaniken icke ha haft anledning att nämna honom, då ju hans namn i och för sig icke var tillräckligt glansfullt för att stärka biskop Brynolfs helgonrykte.

Denna omständighet är av stor principiell betydelse. Diskussionen om Folkungarna har i icke ringa grad klavbundits av en senare tids föreställning om ätten som ett agnatiskt begrepp. Bolin har obestriddligen rätt, när han förklarar, att »de genealogiska folkungarna» inte kunna ha utgjort »en verklig ätt», vars alla medlemmar härstammade från en person vid namn Folke.⁷ Men många medeltida personer räknade sig inte till sin fars utan till sin mors ätt, särskilt om den senare var förnämare än den förra. Arvsrättsligt fanns under 1200-talet en tydlig tendens till utjämning mellan agnatiska och kognatiska arvingar.⁸ Matronymika av typen Ulvhildeson, Kristineson, Katarineson, Ingeborgsson etc. voro mycket vanliga under 1100- och 1200-talen; de måste fattas som uttryck för vissa genealogiska pretentioner. Riddaren Johan Ängel († 1314) bar sin morfars namn.⁹ Många andra medeltida frälsemän upptogo på samma ätt sin moderneätts namn: Ragvald Erengislesson Puke (av Bonde-ätten), Bo Karlsson Djure (dito), Nils Bosson Sture (av ätten Natt och Dag) etc.¹ Först så små-

⁶ N. Beckman, SBL I (1918), s. 386 ff.; G. Carlsson, Till de medeltida Stureättarnas genealogi, PHT 1920, s. 93 not 6, s. 102. — Algot Magnusson härstammade alltså inte i tredje utan i fjärde led från Algot Brynolfsson.

⁷ Bolin, a. a. (Scandia 1935), s. 217 f.

⁸ A. Holmbäck, Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar (1919), s. 55 ff., 93 ff., 117 ff.

⁹ Jfr A. Schück, Ängel-ätten, Historiska studier tillägnade Sven Tunberg (1942), s. 130 ff.

¹ Jfr G. Carlsson, SBL V (1924), s. 311 f., 320; G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, V (1930), s. 388 f., 403.

ningom segrade det agnatiska ättbegreppet.³ För adelns del fastslogs det i 1626 års riddarhusordning.

Vid tolkningen av alla de uttalanden, vari Folkungarna presenteras i ett genealogiskt sammanhang, bör den kognatiska uppfattningen av ätten hållas i sikte.³ Den genealogiska ekvationen blir då lättare att hyfsa. Visserligen kan av tidigare anförda skäl något likhetstecken icke sättas mellan Folkes ättlingar och Folkungarna. Men eftersom så många och delvis så goda källor tala om Folkungarna som ett genealogiskt begrepp, måste det alternativet prövas, om Folkungarna icke äro att fatta som »Folkes fränder» eller närmare bestämt som en politiskt verksam släktkonfederation, vars centralgestalt var Folke jarl. Dennes genealogiska miljö bör då underkastas en förnyad undersökning.

Om Folke jarls härstamning är ingenting med visshet känt. Äldre genealogiska författare gjorde honom till son av Bengt Snivel, d. v. s. till sonson av Folke den tjocke. Något dokumentariskt stöd för denna kombination hade de med all säkerhet inte.⁴ En nästan samtida källa, Heimskringla, uppger däremot, att Bengt Snivels son, jarlen Birger Brosa, hade fyra söner: Filip jarl, Knut jarl, Folke och Magnus.⁵ K. H. Karlsson, vars 1888 publicerade genealogiska studie över Folke den tjockes släkt alltjämt äger grundläggande betydelse, torde ha varit den förste, som — om än med någon tvekan — identifierade denne Folke Birgersson med Folke jarl.⁶ Identifikationen har sedan kommit att betraktas som praktiskt taget säker, till dess Bolin underkände den. Han framhåller, att någon son till Birger Brosa med namnet Folke icke omtalas i någon annan källa, medan däremot både Filip och Knut äro annorstädes nämnda som Birgers söner. Han betvivlar därför Heimskringlas uppgift, att Birger haft en son med detta namn. Ännu mindre kan han tänka sig någon identifikation med Folke jarl, särskilt som Heimskringlas Folke Birgersson i motsats till sina båda äldre bröder icke bär jarltitel.⁷

³ Jfr H. Rosman, Rasmus Ludvigsson som genealog (1897), s. 54.

⁴ Jfr K. H. Karlsson, Folkunga-ätten, SAT I (1888), s. 225.

⁵ Rasmus Ludvigsson, Genealogier om nordiska medeltidsregenter, Genealogica vol. 4, RA; P. Utter, Collectanea genealogica, fol. 3, Genealogica vol. 41; J. Peringskiöld, Ättartal för Swea och Götha KonungaHus (1725), s. 71, 106; A. A. von Stiernman, Swea och Götha Höfdinga-Minne, I, 2:dra uppl. (1836), s. 227. — Rasmus Ludvigsson anför uppgiften i två olika sammanhang. Men på det ena stället har han överkorsat sin ursprungliga anteckning för att i stället identifiera Folke jarl med Folke den tjocke, en alldeles orimlig konstruktion, som visar att han inte hade något stöd av dokument.

⁶ Íslenzk fornrit, XXXVIII (1951), ed. Bj. Aðalbjarnarson, s. 332.

⁷ K. H. Karlsson, a. a., s. 218.

⁸ Bolin, a. a., s. 234.

Mot Bolin har särskilt Tunberg opponerat. Han stödjer sig främst på ett nyligen framdraget, högintressant dokument, känt i avskrift och att hänföra till år 1208. Den förut föga kände Knut jarl framträder i urkunden som konung Erik Knutssons jarl. På sin dödsbädd gjorde Knut i sina sammankallade släktingars närvaro en donation till Riseberga kloster. Såsom närvarande vid Knuts begravning och vittnen till donationen nämnas kung Erik, Folke jarl samt Eskil och dennes bröder (den avlidnes kusiner). Folke jarl — eljest icke känd i någon fullt samtida källa — står här vid sidan av Erik Knutsson, för vars krona han kämpade och föll 1210. Tunbergs slutsats, att vi ha fått ett bevis för att Folke jarl var Knuts bror och Birger Brosas son, är dock icke bindande, eftersom källan icke ger något besked om i vilken egenskap Folke jarl uppträdde vid tillfället i fråga.⁸ Men onekligen är dokumentet ett indicium för att Knut och Folke voro bröder, allra helst som Folke direkt har efterträtt Knut i jarlämbetet. Av ett i British Museum förvarat obituarium framgår, att Knuts dödsdag var den 31 januari; han fick med andra ord sitt banesår i slaget vid Lena den 31 januari 1208.⁹

Ett indicium är också den förut citerade notisen i Västgötalagens kungakronika, att Folkungarna togo livet av kung Sverker, »hans egen måg gjorde honom det i Gestilren». Ordalagen visa klart, att en av Folkungarna utpekades som baneman, och det är då av vikt, att Sverker var eller hade varit gift med en dotter till Birger Brosa och följaktligen var besvägrad med Folke jarl, om denne var Birgers son. Vare sig banemannen var Folke själv eller någon honom närstående person, är källstället värt beaktande, fastän det inte utgör något bevis.¹⁰ Något liknande gäller den omständigheten, att Ulf Holmgersson, en sonson till Folke jarl, var släkt i fjärde led med sin hustru, en dotterdotter till Birger jarl. Även om kombinationsmöjligheterna äro talrika, är det dock anmärkningsvärt, att detta faktum helt låter förena sig med åsikten, att Folke jarl var Birger Brosas son.¹ Ett tredje indicium av liknande slag är den omständigheten, att Birger jarl var besläktad med ärkebiskopen Folke Johansson (Ängel), som med all säkerhet var Folke jarls dotterson.²

⁸ Tunberg, SvT 1951, s. 208 ff.

⁹ Medd. av prof. Gottfrid Carlsson.

¹⁰ Bolin, som menar att krönikan kan åsyfta »nästan vem som helst» (a. a., s. 235) — en väl vidsträckt formulering — tänker sig bl. a. möjligheten, att banemannen var Sune Folkesson, som var gift med Sverkers dotter Helena och alltså var Sverkers måg i modern mening. Men Sunes och Helenas båda kända döttrar gifte sig först vid 1240-talets mitt. Detta talar för att Sunes och Helenas äktenskap ingicks först på 1220-talet. Jfr K. H. Karlsson, a. a., s. 218 f.

¹ Jfr Bolin, a. a., s. 235 f.

² DS 445; nedan s. 88. Jfr Liljeholm, PHT 1952, s. 41.

Även namnskicket, som alltid är av största vikt vid försök att fastställa släktskap mellan medeltida personer, ger stöd åt uppfattningen, att Folke jarl var Birger Brosas son. Bolin hänvisar visserligen till att namnen Ulf, Holmger och Folke förekomma i såväl Folke jarls som i Folkungen Karl Ulfssons släkt men inte bland Birger Brosas och hans bror Magnus Minneskölds ättlingar.³ Men häremot kan genast invändas, att Birgers och Magnus' farfar hette Folke, något som talar för riktigheten av Heimskringlas uppgift, att Birger hade en son med detta namn. Vidare är att nämna, att bröderna Ängel, som med all säkerhet voro Folke jarls dottersöner, buro följande namn: Folke, Karl, Lars, Johan, Magnus och Bengt.⁴ Bolin har här blott åberopat namnet Folke. Med samma skäl böra namnen Karl, Magnus och Bengt anföras i sammanhanget. De voro alla karakteristiska just för Folke den tjockes släkt.⁵ Namngivningen inom brödrakretsen är i själva verket ett indicium för att Folke jarl tillhörde denna släkt. Än viktigare är den omständigheten, att Folke jarl otvivelaktigt hade en dotterson med namnet Birger.⁶

Till alla dessa indicier kan läggas ett mera påtagligt argument. Under tiden från 1170-talet till 1266 innehades det svenska jarlämbetet — bortsett från den »byxlöse» jarlen Johan Sverkersson och den mystiske »Jon jarl»⁷ — av följande herrar: Birger Brosa, dennes son Knut, Folke, Birger Brosas halvbror(?) Karl Döve,⁸ dennes son Ulf Fase och Birger Brosas brorson Birger Magnusson. Det förefaller inte särskilt sannolikt, att Folke ensam skulle ha stått utanför denna jarlsläkt. Identifikationen med den i Heimskringla nämnde Folke Birgersson ligger då ytterst nära till hands. Att denne Folke i motsats till bröderna Filip och Knut icke bär jarltitel och icke förekommer i andra västnordiska källor, bör icke föranleda alltför vittgående slutsatser. Filip Birgersson var norsk jarl, vilket motiverar den speciella uppmärksamhet som kommit honom till del. Knut jarls son Magnus Broka bodde en tid i Norge och var — kanske genom sin mor — frände till kung Håkon Håkonsson, vilket kan förklara att Knut blivit mera känd i Norge än Folke.⁹ Dennes jarldöme var f. ö. mycket kortva-

³ Bolin, a. a., s. 240.

⁴ A. Schück, Ängel-ätten, s. 117 ff.; nedan s. 105.

⁵ Nedan s. 104.

⁶ Nedan s. 84.

⁷ Jfr senast N. Ahnlund, Vreta klostets äldsta donatorer, HT 1945, s. 327; S. Tunberg, Jon jarl, Fornvännen 1951, s. 298 ff. (med Beriktigande, Fornv. 1952, s. 283).

⁸ Nedan s. 86.

⁹ Hakonar Saga, anf. ed., s. 145, 265. — Genom sin farmor Birgitta, Harald Gilles dotter, var Magnus Broka syssling med kung Håkons far. Av sagan får man dock det intrycket, att släktskapen mellan Magnus och Håkon var närmare än så. — Troligen hade Knut varit Erik Knutssons jarl redan under dennes vistelse i Norge 1205—08.

rigt; det räckte endast två år (1208—10). Det förtjänar att nämnas, att Heimskringlas uppgift om att Birger Brosa hade en son vid namn Magnus bekräftas av det förut omtalade obituariet.

Enligt Bolin kan det inte framdragas något skäl, som bevisar eller ens gör sannolikt, att Folke jarl var Birger Brosas son eller tillhörde samma ätt som denne.¹ Några bevis för nämnda filiation torde aldrig kunna presteras. Men sannolikheten måste betecknas som stor; de argument, som framlagts i negativ riktning, äro icke särskilt starka.

Om det alltså är sannolikt, att Folke jarl var ättling till Folke den tjocke, rubbar detta inte åsikten, att folkunganamnet måste attribueras till den förre. Frågan blir då, i vad mån någon släktskap kan konstateras eller skönjas mellan jarlen och de män, som i medeltida källor kallas för Folkungar eller nämnas som deltagare i folkungaresningar. En inventering av källmaterialet blir här nödvändig.

Både isländska annaler och Erikskrönikan tala om en folkungaresning 1229 eller 1230, varigenom konung Erik Eriksson fördrevs. Krönikan nämner fyra upprorsmän: Knut, Holmger, Karl och Harald.² Knut är identisk med *Knut Långe*, som av upprorsmännen gjordes till kung. Holmger anses av krönikören uppenbart identisk med Knuts son Holmger, som dock näppeligen kan ha varit verksam redan 1229.³ Karl och Harald äro helt okända; de gissningar, som framställts om deras identitet, måste lämnas å sido.⁴

Hakonarsagan nämner den 1248 avlidne jarlen *Ulf Fase* som Folkunge.⁵ Hans son *Karl Ulfsson* kallas Folkunge i Erikskrönikan.⁶

Holmger Knutsson, avrättad 1248, räknas i Erikskrönikan till Folkungarna. Enligt Hakonarsagan var han frände till dessa. Sagan uppger, att han stöddes av sin styvfar *Filip Larsson*.⁷

1251 års uppror var enligt Erikskrönikan och danska annaler ett verk av Folkungarna.⁸ Svenska och isländska annaler samt Hakonar-

¹ Bolin, a. a., s. 236.

² Isländske Annaler indtil 1578, ed. G. Storm (1888), s. 24, 64, 128, 187; EK, v. 29 ff.

³ Holmger var enl. Hakonar Saga (anf. ed., s. 258) dotterson till den 1241 avlidne danske stormannen Peder Strangesen, som anses ha varit född omkr. 1170 (C. A. Christensen, DBL XXIII, 1942, s. 35). Att Peder redan 1229 skulle ha haft en vuxen dotterson, förefaller föga troligt. Om Holmger, såsom på goda grunder antagits, var sonsons son till Knut Erikssons broder Filip, vilken levde ännu omkr. år 1200 (jfr C. M. Kjellberg, Erik den heliges ättlingar och kronpretender bland dem, HT 1923, s. 353 ff.), kan han knappast ha varit vuxen redan 1229.

⁴ Jfr senast Bj. Beckman, Vem var Erikskrönikans Holmger Karlsson?, ANF 65 (1950, tr. 1951), s. 287.

⁵ Ovan s. 76.

⁶ EK, v. 242 ff.; Pipping, a. a., s. 171 ff.

⁷ EK, v. 48 ff.; Hakonar Saga, anf. ed., s. 258, 261; ovan s. 76.

⁸ Bolin, a. a., s. 212 f., och där anf. källor.

sagan namnge tre avrättade upprorsledare: *Filip Knutsson*, *Filip Petersson* och *Knut Magnusson*.⁹

Upproret mot Magnus Ladulås 1278—80 var enligt Erikskrönikan likaså ett Folkungarnas verk. Krönikan nämner fyra upprorsledare: *Johan Filipsson*, *Johan Karlsson* av Fånö, *Filip Finvidsson* av Rumby och en i övrigt okänd Anund Tuveson (Tunesson?). I andra källor framträda dessutom *Birger Filipsson* och en viss *Holmger*.¹ I samband med giftermålsdispenser 1284 och 1289 sägas *Ulf Holmgersson* och *Rörik Birgersson* (snebjälke) ha varit lierade med Magnus Ladulås' inhemska fiender.² Båda måste ha tillhört folkungaoppositionen, ehuru deras roll icke kan preciseras.³ I senare fallet kan man möjligen tänka sig en allusion på konflikten mellan konungen och Algotssönerna 1288. Två av Algotssönerna, *Brynolf Algotsson* och *Magnus Algotsson*, räknades 1417 till Folkungaätten.⁴ Slutligen är att nämna, att *Sune Folkesson* i en svärdaterad folkvisa kallas Folkunge.⁵

18 identifierbara herrar namnges alltså i källorna som Folkungar eller som medlemmar av folkungaoppositionen. Av dem var *Sune Folkesson* Folke jarls son, medan *Ulf Holmgersson* var hans sonson.⁶ Även *Rörik Birgersson* — gift med en släkting till Magnus Ladulås⁷ — var med all säkerhet jarlens ättling. Indicierna äro nämligen så starka, att man kan tala om full bevisning.

Sune Folkessons dotter Katarina, änka efter konung Erik Eriksson, gjorde 1250 vissa testamentariska dispositioner till förmån för dels Gudhems kloster, dels vissa privatpersoner. Först bland dessa nämndes »herr Röriks» söner, därefter Johan Ängels söner, så drottningens farbror Holmger Folkesson samt hennes syster *Benedicta*. Röriksönerna erhöilo gården Strand, troligen belägen i Jäders socken i Södermanland.⁸ Såsom Sofia Adlersparre och A. F. Liljeholm oberoende av varandra observerat, innehades detta Strand senare av

⁹ Pipping, a. a., s. 166 f., och där anf. källor.

¹ Pipping, a. a., s. 349 ff., och där anf. källor.

² DS 784, 1009. Jfr A. M. Strinnholm, Svenska folkets historia, IV (1852), s. 559; K. G. Westman, Svenska rådets historia till år 1306 (1904), s. 74 not, s. 78 f.; Bolin, a. a. s. 239; E. Hjärne, Holmger, Filip och Helena, HVUÅ 1951, s. 48 not.

³ Rörik Birgersson förekommer i konungens omgivning 1276 (DS 618) men nämnes sedan ej förän 1289. Ulf Holmgersson deltog i motsats till (de avrättade?) Filipssönerna i det berömda Alnsömötet, DS 799.

⁴ Ovan s. 77.

⁵ Bolin, a. a., s. 220 ff.

⁶ K. H. Karlsson, a. a., s. 218 ff.

⁷ Han var i fjärde led besläktad med sin hustru Helga Anundsdotter, dotterdotter till en Elof, troligen identisk med Birger jarls bror Elof. DS 1009, 1041, 1042; HS I: 3 (1862), nr 138; K. G. Westman, a. a., s. 74 not; N. Ahnlund, Stockholms historia före Gustav Vasa (1953), s. 139, 542.

⁸ DS 377.

Johan Holmgersson (sneجبjälke), son till Holmger Birgersson och brorson till Rörík Birgersson. Namngivningen i släkten, kombinerad med egendomsinnehavet, talar bestämt för nära släktskap. Liljeholm menar, att »herr Rörík» var far- eller morfar till Rörík Birgersson.⁹ Eftersom Strand överlämnades till Röríks söner, kan man lugnt stanna för det förra alternativet, som alltså förutsätter att Rörík Birgersson var son till en dokumentariskt okänd Birger Röríks-son. Såsom Sofia Adlersparre och Liljeholm framhållit, delade Rörík Birgersson patronatsrätten till Skrukeby i Östergötland med Vreta kloster samt Ingrid och Ingegärd Svantepolksdöttrar, två ättlingar i tredje led till Folke jarl. Detta är ytterligare ett indicium för släktskap med denne.¹ Till yttermera visso kan nämnas, att en av Rörík Birgerssons söner hette Folke.² Alla dessa fakta kunna förklaras blott på ett sätt: att Röríkssönernas mor var dotter till Folke jarl.³

Descendent av Folke jarl var troligen också den 1280 avrättade *Holmger*. Hans död omtalas blott i en 1400-tals-annal, varför hans historicitet blivit ifrågasatt.⁴ I ett diplom av år 1282 talas visserligen om en upprorsman vid namn Holmger, vars hustru Helena var dotter till en annan upprorsman vid namn Filip.⁵ Men dessa båda herrar ha i senare tid vanligen identifierats med de 1248 resp. 1251 avrättade Holmger Knutsson och Filip Petersson. Nyligen har emellertid Erland Hjärne på mycket goda grunder och i anknytning till äldre författare gjort den 1280 avrättade Holmger historisk och antagit honom vara svärson till en av 1280 års upprorsmän, Filip Finvidsson.⁶ Till Hjärnes många argument kan läggas ännu ett, som torde vara tillräckligt för att avföra åtminstone Filip Petersson ur diskussionen. Denne Filip Petersson kallas 1251 i de isländska annalerna för »junker» i samband med sin avrättning.⁷ Denna titulatur är oförenlig med åsikten, att Filip skulle ha efterlämnat en gift dotter.

Hjärne förmodar, att den 1280 avrättade Holmger tillhörde ett yngre släktled inom Knut Långes och Holmger Knutssons stora

⁹ DS 2346; Sofia H. Adlersparre, Åtter från Sveriges medeltid, Antikvarisk Tidskrift för Sverige, 21: 5 (1921), s. 28 (uppsatsen är i övrigt nästan genomgående oeffertlig); Liljeholm, PHT 1952, s. 39 f.

¹ DS 1912, 1915, 1917, 1923; Sofia Adlersparre, a. a., s. 28; Liljeholm, PHT 1952, s. 40. — Ett liknande exempel på delad patronatsrätt: DS 557; jfr N. Ahnlund, HT 1945, s. 351.

² DS 2220, 2325, 2436.

³ Se vidare släkttavlan nedan s. 105.

⁴ SRS I: 1, s. 41.

⁵ DS 753.

⁶ E. Hjärne, HVUÅ 1951, s. 31 ff., och där anf. litt.

⁷ Nedan s. 90.

frändekrets.⁸ Men det finns inga belägg för att Knut Långes släkt skulle ha överlevat dekapiteringarna 1248—51. Troligare är, att Holmger var en nära släkting (son- eller dotterson?) till Folke jarls son Holmger. Härför talar det faktum, att den yngre Holmgers änka, »fru Helena av Sko», nämnes i ett odaterat testamente av Kristina Fastesdotter, Holmger Folkessons änka.⁹

En grupp för sig bland de 18 uppräknade herrarna utgöra *Knut Långe*, hans söner *Holmger Knutsson* och *Filip Knutsson* samt deras styvfar *Filip Larsson*. Den sistnämnde var enligt Hakonarsagan dotterson till Filip jarl, Birger Brosas son.¹ Han kan alltså på den vägen ha varit besläktad med Folke jarl. Hans giftermål med Knut Långes änka Helena ger eljest förklaring nog till hans politiska ställningstagande.

Holmger Knutsson var, såsom förut nämnts, enligt Hakonarsagan frände till Folkungarna. Bolin fattar uttrycket så, att han inte tillhörde »de genealogiska folkungarna».² Erikskrönikan kallar honom dock utan vidare för Folkunge. Filip Knutssons och hans medhjälparens avrättning 1251 säges vidare ha varit en katastrof för Folkungäkten.³ Den omständigheten, att både Folke jarl och Knut Långe gävo en av sina söner det ganska karakteristiska namnet Holmger, talar också för släktskap, såsom Bolin själv framhållit.⁴ Om namnligheten skall tillmätas någon betydelse, måste man postulera en gemensam äldre släkting med namnet Holmger. Tanken går då osökt till Knut Erikssons omkr. 1191 nämnde »nepos» Holmger, som anses ha varit Holmger Knutssons farfar.⁵ Om det antoges, att Folke varit gift med Holmgers änka, skulle namngivningen få en enkel förklaring.⁶ Det skulle då också bli naturligt, att Knut Långe och Holmger Knutsson — i så fall Folkes styvson resp. styvsonson — i Hakonarsagan sägas ha varit befryndade med Folkungarna och i Erikskrönikan utan vidare kallas för Folkungar. Värdet av den här framställda

⁸ E. Hjärne, HVUÅ 1951, s. 52.

⁹ DS 855. Jfr E. Hjärne, HVUÅ 1951, s. 43 ff.

¹ Hakonar Saga, anf. ed., s. 258.

² Bolin, a. a., s. 237.

³ Ovan s. 77.

⁴ Bolin, a. a., s. 240.

⁵ Kjellberg, HT 1923, s. 353 ff. A. Schück, Till den »erikska ättens» historia, HT 1953, s. 38 ff., har helt andra kombinationer, vilka dock i motsats till Kjellbergs sakna stöd i namnskicket.

⁶ Den här framställda hypotesen är fullt förenlig med en i och för sig ytterst osäker uppgift av J. Peringskiöld (a. a., s. 106), att Folke jarl var gift med Ulvhild, en dotter till Sune Sik, Sverker den äldres son (betr. Sune Sik jfr N. Ahnlund, HT 1945, s. 348). Faktiskt hade Folke en son med namnet Sune, men det kan ju tänkas, att det just är denna omständighet, som givit upphov till kombinationen. Nämnas kan, att Rasmus Ludvigsson på ett ställe kallar Sune Folkesson för Sune Sik. Genealogica vol. 4, RA.

gissningen ligger emellertid främst på det negativa planet: den omständigheten, att Knut Långe och hans söner kallas Folkungar, kan inte anföras som något avgörande argument mot åsikten, att folkunganamnet varit förbehållet Folke jarls närmaste släktkrets.

Ulf Fase och Karl Ulfsson (»junker Karl») voro son resp. sonson till den 1220 stupade jarlen Karl Döve, som i en god 1300-tals-källa nämnes som bror till Birger Brosa, vilken bevisligen hade en bror med namnet Karl.⁷ Dock kunna Birger och Karl knappast ha varit helbröder.⁸ Man måste alltså räkna med möjligheten, att Folke jarl och Ulf Fase voro kusiner. Därmed kan dock enligt här givna premisser ingen förklaring vara given till att Ulf i Hakonarsagan kallas Folkunge; även Birger jarl skulle ju i så fall ha varit Folke jarls kusin, och han kan omöjligt räknas till Folkungarna i ordets ursprungliga mening. Av Erikskrönikan får man f. ö. det bestämda intrycket, att det fanns ett nära blodsförvantkap mellan Folke jarl och junker Karl.⁹

Karl Ulfsson, Erikskrönikans bekante »junker Karl», stupade i Livland 1260 under svärdsriddarnas kamp mot hedningarna. Ett påvebrev av år 1262 upplyser, att han före sin död testamenterat ett flertal egendommar, bl. a. Bergshammar och Tullgarn i Södermanland, till Tyska ordens hospital.¹ Ett diplom från 1269 visar, att han också ihågkommit Sko kloster; sistnämnda donation godkändes av sex släktingar samt stadfästes av kung Valdemar. Släktingarna voro östgötalagmannen Bengt Magnusson, en annan Bengt Magnusson, en viss Peder Ragvaldsson med tillnamnet »Bliuscog» samt tre söner till Johan Ängel, Folke, Magnus och Johan.² Peder Ragvaldsson kom i tvist med klostret om Karl Ulfssons gård Fladstad, som han försökte behålla för egen räkning men som tilldömdes klostret, dock med förbehåll att Peder skulle få kompensation av sina medarvingar. Han levde 1285 men var död 1292, då han nämnes i Magnus Johanssons (Ängel) testamente.³ Om hans familjeförhållanden är intet känt.

K. H. Karlsson har förvänat sig över att den 1281 avlidne riddaren Ulf Karlsson, som i en isländsk annal uttryckligen nämnes som Ulf Fases brorson och uppenbarligen var son till dennes bror Karl, icke finnes nämnd bland kusinen Karl Ulfssons arvingar. Han tvekar

⁷ Bolin, a. a., s. 226 f., 232; N. Ahnlund, HT 1945, s. 340 ff.

⁸ Birger Brosa var född senast omkr. 1140 (jfr N. Beckman, SBL IV, 1923, s. 45 ff). Karl Döve deltog i ett korståg 1220; hans son Karl Karlsson torde ha varit postum (K. H. Karlsson, a. a., s. 223). Karl Döve kan knappast ha varit född före 1165.

⁹ »Han (Folke) haffde ena starka vällugha slekt . . . Een aff them heet junker karl». EK, v. 238, 242.

¹ Påvebulla ¹⁶/₈ 1262, utställd av Urban IV, RA (två likalydande exemplar). Jfr Strinnholm, a. a., IV, s. 414 f.

² DS 538, 862.

³ DS 563, 569, 598, 624, 811, 1737.

mellan två förklaringar: antingen ha de båda herrarna inte varit kusiner, eller också härstammade junker Karls arvingar från syskon till honom.⁴ Endast det senare alternativet är värt att tagas i övervägande. Det leder emellertid till konklusionen, att Folke Johansson (Ängel), som var ärkedjåkne redan 1253, och hans bror Karl Johansson («Kveisa»), som kallas »dominus» nämnda år, skulle ha varit bror- eller systersöner till Karl Ulfsson, som av allt att döma var ungefär jämnårig med dem;⁵ han bör ha varit född efter farfadern Karl Döves död 1220 och synes ännu 1260 ha varit en relativt ung man. Även i övrigt förefaller det hopplöst att pressa in de sex arvingarna i det förutsatta genealogiska schemat.

En helt annan väg har Liljeholm gått. Han menar, att junker Karls arvingar på fädernesidan, d. v. s. Ulf Karlsson och hans eventuella syskon, verkligen fått halva arvet, medan den andra hälften skulle ha tillfallit arvlåtarens kusiner på modernet, d. v. s. de 1269 uppräknade arvingarna. Att Ulf Karlsson inte finnes nämnd i diplommet, skulle ha berott på att det där blott var fråga om en tvist mellan modernearvingarna inbördes.⁶ Liljeholm har emellertid inte på något sätt kunnat förklara, varför endast en del av arvingarna behövde godkänna donationen till klostret.

I själva verket kan problemet lösas på ett vida naturligare sätt. Ett alternativ återstår nämligen: att arvingarna varit syskon till junker Karls föräldrar eller endera av dessa. Kusinen Ulf Karlsson var då ur spelet, eftersom hans far Karl Karlsson — nämnd sista gången 1251⁷ — troligen dött före sin brorson junker Karl. Äldre svensk arvsrätt kände nämligen inte någon istadarätt, allra minst för så avlägsna släktingar som kusiner. I Södermanland hade ingen istadarätt vunnit insteg ännu på 1320-talet, vid Södermannalagens tillkomst. I den 1296 stadfästa Upplandslagen fanns istadarätt men endast för vissa släktingar, icke för kusiner.⁸

Det återstår då att pröva namnuppräknningen 1269 från denna utgångspunkt. Bröderna Ängel hade av drottning Katarina erhållit en egendom vid namn Lundby.⁹ De voro med andra ord ungefär

⁴ Islandske Annaler, anf. ed., s. 335; Magnus Saga, ed. G. Vigfusson, Icelandic Sagas, II, s. 370 f.; P. A. Munch, Det norske Folks Historie, IV: 1 (1858), s. 659 not; K. H. Karlsson, a. a., s. 224.

⁵ DS 405, 414.

⁶ Liljeholm, PHT 1952, s. 42 f.

⁷ DS 846.

⁸ SSSL III, s. 115 ff., 277 f., IV, s. 61 f.; se även II, s. 114 ff., X, s. 75; Å. Holmbäck, a. a., s. 127 ff.; J. E. Almquist, Strödda bidrag till familjerättens historia, 2: dra uppl. (1945), s. 31 ff.; Liljeholm, PHT 1950, s. 100 ff.

⁹ DS 377; ovan s. 83.

jämställda med Rörickssönerna, vilka otvivelaktigt voro drottningens kusiner och dottersöner till Folke jarl. Misstanken ligger nära till hands, att bröderna Ängel stodo i samma släktskapsförhållande till henne. Det kan anses praktiskt taget uteslutet, att de voro drottningens fränder på hennes mors sida; Helena Sverkersdotter hade veterligen inga andra syskon än den ogifte halvbrodern Johan Sverkersson. Att en av bröderna hette Folke, är ett viktigt positivt indicium på härstamning från Folke jarl.¹ Värdelös är däremot en i litteraturen stundom återopad uppgift av Peder Utter, att bröderna Ängels mor — som enligt Utter var Folke jarls dotter — hette Bengta (Benedicta).²

Den arvsrättsliga utredningen har visat, att endera av bröderna Ängels föräldrar bör ha tillhört samma syskonkrets som endera av Karl Ulfssons föräldrar. Av de fyra alternativ, som då kunna tänkas, äro tre att anse som mindre sannolika.³ Desto mer plausibelt förefaller det fjärde alternativet, nämligen att Johan Ängels hustru var syster till Ulf Fases hustru. Om båda dessa damer voro döttrar till Folke jarl, skulle en förklaring vara given till att Ulf Fase och junker Karl kunnat kallas Folkungar. Bolins gissning, att bröderna Ängel, drottning Katarina och junker Karl skulle ha haft en gemensam stamfar, skulle då vinna bekräftelse på så sätt, att denne stamfar var Folke jarl själv.⁴ Arvsrättsligt möta inga hinder. Sune Folkesson dog 1247.⁵ Hans barn voro därmed ur spelet vid arvsuppgörelsen efter kusinen junker Karl. Holmger Folkesson nämnes sista gången 1254.⁶ Troligen dog också han före junker Karl, vilket i så fall förklarar att hans barn blevo lottlösa. Tydligt drabbades Rörickssönerna av samma öde. Bröderna Ängels mor måste däremot, om den

¹ Jfr Liljeholm, PHT 1952, s. 40. — Bröderna Ängel hade en syster med samma namn som den supponerade kusinen, Katarina. Nedan s. 105.

² Peder Uppers Collectanea genealogica, a. st., RA. Uppgiften har återopats av H. Toll (Folkungastudier, PHT 1918—19, s. 114), medan A. Schück, som dock endast känner den genom Peringskiöld, avfärdat den som obestyrkt (Ängel-ätten, s. 140); Liljeholm (PHT 1952, s. 40) markerar viss tvekan. — Uppers namnuppgift beror säkert på en feltolkning av det diplom, vari Valdemar Birgersson stadfäst drottning Katarinas gåva till Gudhem (DS 387). I uppräknigen av sigillanterna talas där om »dominj Hulmgerj et domine Benedicte sororis sue». Utter (eller hans föregångare) har fattat saken så att Benedicta var Holmgers syster; av dokumentet framgår dock otvetydigt, att *sue* syftar på Katarina.

³ Folke Johansson (Ängel) inhämtade 1257 sina bröders tillstånd för en donation. Fadern nämnes inte, vilket tyder på att han var död (DS 442; jfr Liljeholm, PHT 1952, s. 40). I så fall kan Johan Ängel inte ha ärvt Karl Ulfsson 1260. — Om Johan Ängels hustru, såsom sannolikt är, var dotter till Folke jarl, kan hon inte ha varit syster till Ulf Fase.

⁴ Bolin, a. a., s. 240 f.

⁵ SRS III: 1, s. 4.

⁶ DS 415. Jfr DS 893 (odat.), där Holmger omtalas som död.

här gjorda kombinationen är riktig, ha överlevat sin systerson junker Karl.⁷

Vad som här framställts är givetvis blott en hypotes, för vilken någon full bevisning icke kan presteras. Hypotesen låter emellertid naturligt förena sig med kända fakta och kan förklara ting, som eljest förefalla gåtfulla. En svårighet måste dock nämnas. Om Folke jarl var Birger Brosas son och Ulf Fases far var Birgers halvbror — båda kombinationerna ha i det föregående ansetts sannolika — leder hypotesen till slutsatsen, att Ulf Fase gifte sig med sin halvkusins dotter. En dylik släktskap låg långt inom »de förbudna ledens» rämärken. Dock var den endast obetydligt avlägsnare än skyldskapen mellan konung Valdemar Birgersson och hans syssling Sofia av Danmark, vilka erhöilo påvlig dispens för äktenskap 1259.⁸ För övrigt är intet känt om hur pass stor praktisk betydelse de kanoniska skyldskapshindren hade vid 1200-talets början.⁹

Två av junker Karls arvingar, lagmannen Bengt Magnusson och hans namne, voro med all säkerhet besvägrade. Kort efter arvsuppgörelsen 1269 bytte en Bengt Magnusson bort några av sin hustru Ulfhilds morgongåvogods.¹ Denna Ulfhild har på goda grunder identifierats med lagmannen Magnus Bengtssons dotter Ulfhild, som 1279 var gift med upprorsledaren Birger Filipsson.² Sistnämnde Bengt Magnusson skulle med andra ord vid arvsuppgörelsen 1269 ha uppträtt på sin hustrus vägnar. Varken hon eller hennes bror lagman Bengt kunna emellertid ha tillhört den ursprungliga kretsen av arvtagare, eftersom både lagmannen Magnus Bengtsson och hans hustru Ragnhild överlevde junker Karl; de dogo enligt goda källor 1263 resp. 1262.³ Till yttermera visso har lagman Bengt vid beseglingen 1269 använt sin fars sigill.⁴ Förmodligen var hans mor junker Karls faster eller moster.⁵

En grupp för sig bland Folkungarna utgöra tre av de 1280 avrättade herrarna, *Johan Filipsson*, hans bror *Birger Filipsson* och deras systerson *Johan Karlsson*. Bland tidigare Folkungar förekomma icke mindre än tre herrar med namnet Filip, som kronologiskt kunna

⁷ Liljeholms åsikt (PHT 1952, s. 39), att bröderna Ängels mor var död, när drottning Katarina gjorde sitt testamente 1250, måste anses som alldeles obestyrkt.

⁸ DS 463.

⁹ Jfr A. Winroth, Offentlig rätt. Familjerätt: Äktenskapshindren (1890), s. 187 ff.; J. E. Almquist, a. a., s. 7 ff.

¹ DS 541.

² DS 667, 671, 672; Liljeholm, PHT 1952, s. 43.

³ SRS I: 1, s. 25, 50, 63, III: 1, s. 5; K. H. Karlsson, a. a., s. 222.

⁴ HS I: 3, nr 28; Liljeholm, PHT 1952, s. 43.

⁵ Att Magnus Bengtsson skulle ha varit junker Karls farbror eller morbror, måste anses mindre troligt.

ha varit Filipssönernas far: Filip Larsson, Filip Knutsson och Filip Petersson. Alla tre ha också nämnts i sammanhanget.⁶ Särskilt har Filip Knutsson skjutits i förgrunden, främst kanske till följd av sin supponerade härstamning från Erik den helige. Bl. a. har Lönnroth kategoriskt betecknat Filipssönerna som söner till Filip Knutsson.⁷ Bengt Hildebrand har, oaktat han lutar åt samma mening, föredragit att hålla frågan öppen. I förbigående nämner han ett fjärde namn: Filip Birgersson.⁸ Genom uteslutningsmetoden kunna vissa resultat vinnas.

Sålunda torde Filip Larsson utan vidare kunna avföras ur diskussionen. Han var, såsom förut nämnts, enligt Hakonarsagan gift med Knut Langes änka Helena. Filipssönernas mor har däremot på utomordentligt goda grunder identifierats med en jarl- eller hertigdotter Cecilia Knutsdotter, som hade en son vid namn Birger och en dotter vid namn Ingegärd.⁹

Men även Filip Knutsson och Filip Petersson torde kunna lämnas ur räkningen. Det tycks ha undgått forskningen, att alla de tre 1251 avrättade herrarna i de isländska annalerna kallas för »junkerar».¹ Denna titulatur tyder närmast på ogift stånd och kan under inga förhållanden användas om en familjefar, som efterlämnat minst fyra barn.² Ett faktum är, att källorna ingenstädes tala om att någon av de tre »junkerarna» haft hustru och barn.³

Det fjärde alternativet återstår emellertid: Filip Birgersson. Han är nämnd i en av Dovring publicerad källa, Fogdö klostets jordebok, och synes ha levat vid 1200-talets mitt. Både Dovring och C. I. Stähle ha i honom velat se Filipssönernas far.⁴ Detta antagande vinner i sannolikhet genom vad som här anförts om de övriga alternativen. Positiva argument äro fadersnamnet Birger samt förbindelsen med Fogdö, där Birger Filipssons »parentes» lågo begravna.⁵

⁶ K. H. Karlsson, Aspenäs- och Fånö-ätternas härstamning, HT 1883, s. 460; Y. Brilioth, SBL II (1919), s. 394 f.; Kjellberg, HT 1923, s. 369 ff.; J. Gallén, Kring Fånö- och Rumbyätternas härstamning, FHT 1949, s. 116.

⁷ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 8. Jfr senast A. Schück, HT 1953, s. 39.

⁸ B. Hildebrand, SBL XIV, s. 361.

⁹ DS 900; Kjellberg, HT 1923, s. 355 f. Kjellbergs huvudargument bestå däri, att Cecilia hade en son vid namn Birger och att Birger Filipssons »parentes» lågo begravna i Fogdö (DS 667), där Cecilia utvalt sin sista lägerstad; dessutom framhålles, att Johan Filipssons son hette Knut och hans sondotter Cecilia. — J. Gallén (FHT 1949, s. 118 f.) har framdragit en syster till Filipssönerna vid namn Birgitta, som likaså hade en dotter med namnet Cecilia. Även namnet Ingegärd är belagt i släkten. Jfr nedan s. 104.

¹ Islandske Annaler, anf.ed., s. 26, 66, 132, 190, 329.

² Nämligen sönerna Birger och Johan samt döttrarna Ingegärd och Birgitta.

³ Betr. Filip Petersson jfr ovan s. 84.

⁴ F. Ossianilsson (Dovring), Fogdö (Vårfruberga) klostets jordebok VSLÅ 1945, s. 93, 98, 103 f.; C. I. Stähle, Om vår äldsta jordebok (Vårfruberga klostets godsförteckning), NoB 1948, s. 125 ff.

⁵ DS 667.

Cecilia Knutsdotters far var »dux», d. v. s. jarl eller hertig.⁶ Kjellberg, Natan Beckman och — mera tveksamt — Bengt Hildebrand ha identifierat honom med den norske jarlen Knut Håkonsson (Kristineson), Liljeholm däremot med den svenske jarlen Knut Birgersson. Indicier ha i båda fallen kunnat anföras.⁷ Problemet är knappast olösligt. En god utgångspunkt ge de kronologiska förhållandena. Knut Birgersson dog 1208.⁸ Om Cecilia var hans dotter, måste hon ha varit född allra senast detta år. Knut Håkonsson gifte sig 1227.⁹ Om Cecilia var hans dotter, blir nämnda år terminus post quem.

Cecilias 1280 avrättade dotterson Johan Karlsson framträder i källorna 1274. Hans son Folke gifte sig 1299.¹ Johan Karlsson måste ha varit född allra senast i slutet av 1250-talet, troligen tidigare. Det är ytterst osannolikt, att hans mormor var född så sent som 1227. En syster till honom var gift med Filip Finvidsson av Rumby och var troligen mor till Helena Filipsdotter, som blev änka redan 1280.² Denna Helena var född senast omkr. 1265; hennes mormors mor måste ha varit född före 1227. Säkert är, att två dotterdotterdottrar till Cecilia, Ingegärd Filipsdotter och Kristina Johansdotter, voro gifta redan 1293; Kristina uppgjorde då sitt testamente och dog samma år.³ Båda dessa damer måste ha varit födda senast på 1270-talet. Att deras mormors mor skulle ha varit född så sent som 1227, är ytterst osannolikt.

Allt talar sålunda för att Cecilia Knutsdotter var född före 1227. I så fall var hon dotter till jarlen Knut Birgersson. Att hennes dottrar Ingegärd och Birgitta buro samma namn som Knuts syster och mor, passar utmärkt i sammanhanget.⁴ En förklaring ges också, som Liljeholm påpekat, till det faktum, att Birger Filipsson var besläktad med sin hustru Ulfhild Magnusdotter.⁵

Med till visshet gränsande sannolikhet kan alltså hävdas, att Filipssönerna voro dottersöner till Knut jarl. Detta betyder, att de voro kusiner till en av 1251 års upprorsledare, Knut Magnusson. Det

⁶ DS 900.

⁷ Kjellberg, HT 1923, s. 355; N. Beckman, SBL VII (1927), s. 716; B. Hildebrand, SBL XIV, s. 360; Liljeholm, PHT 1952, s. 41. — Den danske hertigen Knut Valdemarsson, vars sondotter Ingeborg Svantepolksdotter var gift med Cecilia Knutsdotters son Johan Filipsson, torde kunna elimineras ur diskussionen, då det knappast kan anses tänkbart, att Johan skulle ha fått gifta sig med sin köttsliga kusin.

⁸ Ovan s. 80.

⁹ H. Koht, NBL VII (1936), s. 513.

¹ DS 572, 981, 1215, 1267.

² Ovan s. 84.

³ DS 1095, 1096; J. Gallén, FHT 1949, s. 116; E. Hjärne, HVUÅ 1951, s. 50.

⁴ Se vidare nedan s. 104.

⁵ DS 667; Liljeholm, PHT 1952, s. 43; nedan s. 104.

betyder också, att en hel rad av 1251 och 1280 års upprorsmän tillhörde Knut jarls släktkrets.⁶ Den omständigheten, att folkungannamnet kunnat appliceras på dessa herrar, är onekligen ännu ett indicium för åsikten, att Knut jarl och Folke jarl voro bröder.

Även andra anknytningslinjer mellan Folke jarl och Filipssönerna kunna emellertid konstateras eller skönjas. Sålunda var Johan Filipsson gift med Folkes ättling Ingeborg Svantepolksdotter.⁷ Vidare var Johan Karlsson gift med en systerdotter till bröderna Ängel.⁸ Även Birger Filipssons hustru var åtminstone indirekt besläktad med Folke jarls familj.⁹

En av 1251 års upprorsmän, *Knut Magnusson*, var sonson till Knut jarl.¹ En svensk 1200-tals-källa, de s. k. Sigtuna- eller Skänningeannalerna, presenterar honom och hans medhjälpare *Filip Petersson* sålunda: »Philippus et Kanutus filij domine K. filie regis Erixi secundi».² De skulle alltså båda ha varit söner till en i övrigt okänd dotter till konung Erik Knutsson vid namn K[atarina]. I en 1400-tals-annal nämnes endast Knut Magnusson i denna egenskap.³ Det har därför antagits, att pluralformen *filij* i den äldre annalen bör ersättas med singularformen *filius*.⁴ Den bättre källan bör dock icke förkastas, därför att den saknar stöd i den sämre, allra helst som det icke är fråga om någon direkt divergens. Det finns knappast något skäl att betvivla uppgiften, att Filip och Knut voro halvbröder.

Enligt Hakonarsagan var Knut Magnusson emellertid icke sondotterson utan dotterson till konung Knut Eriksson; moderns namn uppges ha varit Sigrid.⁵ Uppgiften står i strid med annalnotisen utom däri, att Knut på modernet härstammade från den Erikska ätten. K. H. Karlsson vill ge annalen vitsord, medan Kjellberg,

⁶ Se vidare nedan s. 104.

⁷ Nedan s. 105.

⁸ Nedan s. 105.

⁹ Ovan s. 89.

¹ Hakonar Saga, anf. ed., s. 145, 264 f.

² SRS III: 1, s. 4. Jfr Sverker Ek, *Annales Sigtunenses* och våra historiska brudrovsvisor, Samlaren 1930, s. 136 f. Betr. dateringen se nedan s. 98. Namnet Skänningeannalerna har lanserats av J. Gallén (*Dominikanerna och den medeltida annalistiken i Danmark och Sverige*, FHT 1940, s. 103 ff.) och A. Schück (*Studier i »Skänningeannalerna»*, HT 1952, s. 36 ff.). Det enda säkra är emellertid, att annalerna äro ett verk av dominikaner. Namnet »Svartbrödraannalerna» skulle ha varit det mest oantastliga. — Annalens »Philippus» kan inte vara Filip Knutsson, vars far var kung och vars mor uppges ha hetat Helena. Ovan s. 90. — A. Schück (HT 1953, s. 36) räknar Knut Magnusson och »Knut Katarinasson» som två skilda personer. Den senare säges ha varit närvarande vid Erik Erikssons kröning 1224; här föreligger en förväxling med Filip Katarineson (nedan s. 93).

³ SRS I: 1, s. 54.

⁴ C. Annerstedt, SRS III: 1, s. 4 not. Annorlunda: Kjellberg, HT 1923, s. 366 ff.

⁵ Hakonar Saga, anf. ed., s. 145, 264.

Bolin och Liljeholm stödjade sig på Hakonarsagan.⁶ Frågan är emellertid, om inte den svenska källan — trots att den är något yngre — bör ha företräde. Därtill kommer, att Knut Eriksson att döma av en 1191 eller 1192 utfärdad påvebulla blott hade söner, åtminstone inom äktenskapet. Då han och hans gemål voro trolovade redan omkr. 1160 och drottningen alltså 1191 bör ha varit över 40 år gammal, är det föga troligt, att hon fick något barn under de få år, som äktenskapet ännu varade.⁷ Kronologiskt passar Erik Knutsson väl så bra in i sammanhanget som Knut Eriksson.⁸ Tronstriden efter Erik Erikssons död blir också mera begriplig, om det förutsattes, att två av upprorsledarna stodo i samma släktskapsförhållande till honom som den segrande rivalen Valdemar Birgersson.⁹

Filip Petersson har identifierats dels med en 1224 nämnd Filip Katarineson, dels med en på 1240-talet framträdande storman med småländsk anknytning, som var son till en Peter Larsson och bror till östgötalagmannen Lars Petersson, vilken enleverade Sune Folkesons dotter ur Vreta kloster.¹ Den förra identifikationen måste anses kronologiskt orimlig, den senare — som indirekt leder in i folkungamiljön — är mycket plausibel.

Filip Finvidssons härstamning är okänd.² Han var emellertid gift med en systerdotter till Filipssönerna samt var otvivelaktigt svärfar till den 1280 avrättade Holmger.³ Anknytningen till de övriga upprorsledarna är således påtaglig.

Slutligen återstå *Brynolf Algotsson* och *Magnus Algotsson*, 1417 nämnda som medlemmar av Folkungaätten. Detta måste betyda, att även deras fem bröder — Karl, Folke, Bengt, Peter och Rörrik — räknades till denna ätt.⁴ Det är då ett viktigt faktum, att Rörrik

⁶ K. H. Karlsson, a. a., s. 218; Kjellberg, HT 1923, s. 366; Bolin SBL XIV, s. 258; Liljeholm, PHT 1952, s. 41; jfr B. Hildebrand, SBL XIV, s. 356. — A. Schück (HT 1953, s. 37) uppger, att Sigrid var gift med Knut Birgersson, och har därmed kommit på villospår. Jfr Kjellberg, HT 1923, s. 365 not 5.

⁷ DS 825. — Jfr dock A. Schück, HT 1953, s. 35.

⁸ De båda 1251 avrättade »junkerarna» voro troligen mycket unga; ingenting hindrar, att deras mor var född i Erik Knutssons år 1210 ingångna äktenskap med Rikissa av Danmark (Bolin, SBL XIV, s. 257 f.). F. ö. kan Erik Knutsson ha varit gift eller haft barn före 1210. — Hakonar Sagas (anf. ed., s. 264) av Kjellberg (HT 1923, s. 366) åberopade uppgift, att Ingeborg Eriksdotter tog hela arvet efter Erik Eriksson, bevisar — om den är riktig — blott, att hon var den enda överlevande av syskonen.

⁹ Jfr K. H. Karlsson, a. a., s. 218.

¹ DS 229, 896; K. H. Karlsson, a. a., s. 219; Kjellberg, HT 1923, s. 367.

² Obestyrkta och högst osannolika äro Kjellbergs och Galléns antaganden om Filip Finvidssons härstamning. HT 1923, s. 373 f.; FHT 1949, s. 116.

³ J. Gallén, FHT 1949, s. 114 ff.; E. Hjärne, HVUÅ 1951, s. 51 f.; Liljeholm, PHT 1952, s. 52 ff.; B. Hildebrand, SBL XIV, s. 360.

⁴ Betr. Algotssönerna se N. Beckman, SBL I, s. 386 ff. — Teoretiskt sett kan tänkas, att Algotssönernas far var gift mer än en gång och att endast en del av hans söner — så fall genom sin mor — räknades till Folkungaätten. Ingenting mer än möjliga bröd-

Algotsson var besläktad i fjärde led med sin hustru Birgitta Filipdotter, en syster till Filipssönerna.⁵ Sammanställs detta med vad som förut anförts om Filipssönernas härstamning, vinnes genast ett viktigt negativt resultat: Algotssönerna kunna inte ha härstammat från Birger Brosa, eftersom de då skulle ha räknat släktskap i tredje led med Filipssönerna. De kunna alltså inte ha härstammat från Knut jarl, inte heller från Folke jarl, om denne var Birger Brosas son. Den omständigheten, att de inte figurera vare sig i Katarina Sunesdotters testamente eller i arvsuppgörelsen efter junker Karl, talar f. ö. direkt emot en härstamning från Folke jarl.

Däremot *kan* släktskapen mellan Algotssönerna och Filipssönerna ha berott på gemensam härstamning från Bengt Snivel. För en dylik ättledning talar särskilt det faktum, att Algotssönerna voro besläktade med Birger jarls söner.⁶ Ett annat indicium är den omständigheten, att fyra av Algotssönerna buro just de namn — visserligen icke särdeles originella — som förekommo också inom den Ängelska brödrakretsen och som betecknats som särskilt karaktäristiska för Bengt Snivels ätt: Magnus, Karl, Folke och Bengt.⁷

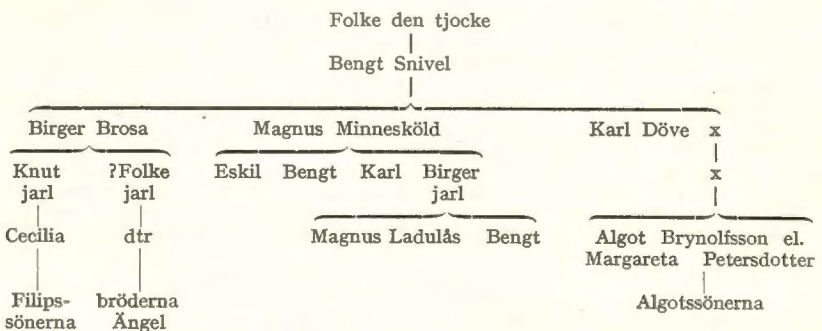
Under alla förhållanden tyder 1417 års vittnesmål på att begreppet Folkungaätten nu fått en vidare innebörd än t. ex. i Erikskrönikan. Förmodligen har kaniken Sven Johansson haft en vag föreställning

raskarans storlek tyder dock på att fadern var gift mer än en gång. Därtill kommer, att man av den citerade källan (ovan s. 77) får det intrycket, att folkungahärstamningen gick över Algotssönernas fäderne.

⁵ Påvebulla av Nicolaus IV ²⁸/₇, 1290, P. A. Munchs avskrifter ur Vatikanarkivet, RA. Betr. sammanhanget jfr J. Rosén, a. a., s. 26 not; J. Gallén, FHT 1949, s. 118 f.

⁶ DS 621: Birgers jarls son Bengt kallar biskop Brynolf Algotsson sin frände.

⁷ Jfr ovan s. 81. Släktskapen *kan* alltså ha varit följande:

Det kan också tänkas, att Algotssönerna härstammade från Bengt Snivel genom Magnus Minnesköld eller Karl Döve. Däremot kunna de inte, såsom antagits (N. Beckman, SBL I, s. 387), ha stammat från lagman Eskil. Antalet generationer blir nämligen då för stort.

om att biskop Brynolf var befryndad med 1200-talets Folkungar. Däremot har han inte känt till eller kunnat precisera deras faktiskt bestyrkta släktskap med Birger jarls familj. Tystnaden på sistnämnda punkt är anmärkningsvärd.⁸

Enligt den uppfattning, som här framlagts och som i väsentliga delar avviker från både Pippings och Bolins, skulle Folkungarna alltså ursprungligen utgjort en av Folke jarl grundad släktkonfederation, som i tur och ordning bekämpade Sverker Karlsson, Erik Eriksson, Birger jarl och Magnus Ladulås. Eftersom eftervärlden har haft lättare att hålla reda på de genealogiska kombinationerna än de politiska, har emellertid det genealogiska momentet efter hand kommit att renodlas. Redan i Erikskrönikan talas synonymt om Folkungarna och Folkungaätten, trots att vissa av Folkes fränder — t. ex. Holmger Folkesson och Svantepolk Knutsson — troligen stått utanför konfederationen. 1417 ha även rätt avlägsna fränder till Folke jarl kunnat räknas till Folkungaätten. På 1500-talet segrar slutligen den agnatiska ättuppfattningen: Olaus Petri förklarar, oaktat han i andra sammanhang helt bygger på Erikskrönikan, att Folkungaätten »synes» härstamma från Folke den tjocke eller hans (apokryfiske) farfar Folke Filbyter. Mäster Olofs syn på ättbegreppet framgår tydligt därav, att han blott uppräknar Folke Filbyters ättlingar på manssidan, dock utan att kunna placera in Folke jarl.⁹

Den här givna tolkningen är givetvis inte säker. Den synes dock äga den fördelen framför andra tolkningar, att den låter de olika, till synes motstridiga källställena spegla en långsam och successiv förskjutning i uppfattningen av Folkungarna, en förskjutning som nära sammanhänger med förändringen i synen på själva ättbegreppet. Olaus Petris för eftervärlden grundläggande version blir då mer än en förhastad konstruktion; den blir det naturliga slutledet i en lång process.

Säkert är, att alla de herrar, som i 1200- och 1300-talskällor framträda som Folkungar, inbördes voro nära befryndade med varandra. De kunna, såsom framgår av bifogade släkttavlor, alla inordnas i Folke jarls, Knut jarls och Knut Långes släktkretsar, vilka otvivelaktigt hörde genealogiskt samman. Därmed är dock ingalunda sagt, att de genealogiska faktorerna ensamma förklara Folkungarnas

⁸ Bolin (Scandia 1935, s. 219 f.) vill i denna tystnad se ett stöd för sin åsikt, att Folke jarl och Birger jarl tillhörde olika ätter; kaniken borde nämligen eljest ha nämnt, att medlemmar av Brynolfs ätt bestigit Sveriges tron. Den naturliga slutsatsen måste emellertid bli den, att kaniken var okunnig om biskopens släktskap med kungahuset, vilken han annars under alla förhållanden borde ha åberopat.

⁹ Olaus Petri, Samlade skrifter, IV (1917), En Svensk Cröneka, ed. J. Sahlgren, s. 50, 60 ff.

historia. Så är uppenbarligen inte fallet. Som redan framhållits, stodo en del av Folke jarls fränder synbarligen utanför släktkonfederationen. I andra fall kunna giftermålsförbindelser ha varit en följd av, icke en orsak till politisk samverkan. Uppgiften att söka precisera konfederationens geografiska, sociala och politiska miljö står i alla händelser kvar.

Pipping har hävdad, att folkungaupproren 1229—80 utgingo från de uppsvenska bygderna.¹ Tesen återkommer i skärpt form hos Lönnroth, som karakteriserar Folkungarna som »ett utpräglat uppländsparti».² Lönnroth gör visserligen inte någon alldeles klar distinktion mellan Uppland och Uppsverige, men i första hand vill han lokalisera Folkungarna till det nuvarande landskapet Uppland. Ett huvudstöd finner han i Erikskrönikans skildring av upproret mot Magnus Ladulås:

Ther took thöm vplenzsko wider ledhas
Ok folkunga waro tha aat
ok baro wid the wtlenzsko eth haat.³

Enligt K. F. Söderwall betyder *de uppländske* här helt enkelt svenskarna. Flera klara parallellställen anföras.⁴ Såsom Pipping visat, står i krönikan *de uppländske* — nämnda på ett stort antal ställen — genomgående i motsats till utlänningar (danskar, norr-män, tyskar och ryssar). Men Pipping anser möjligt, att *de uppländske* just på det citerade stället betyder upplänningar i modern mening, eftersom det enligt Pipping faktiskt är fråga om några uppländska stormän.⁵ Detta filologiskt betänkliga tolkningsförslag faller redan på den enkla omständigheten, att den främste av upprorsmännen, Johan Filipsson, var sörmlänning.⁶ Likväl blir Pippings förmodan en hörnsten i Lönnroths resonemang.⁷ Bevisningen går här i cirkel: först översätter Pipping *de uppländske* alternativt med upplänningar, emedan Folkungarna enligt hans mening voro upplänningar, och sedan utnyttjar Lönnroth denna översättning för att styrka sin tes, att Folkungarna voro upplänningar.

Det finnes intet skäl att frågå Söderwalls översättning. Just på

¹ Pipping, a. a., s. 32.

² Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 7 ff. Pippings prioritet nämnes inte annat än i samband med EK.

³ EK, v. 1011 ff.

⁴ K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, II: 2 (1900—18), s. 849. Jfr numerum E. Hjärne, Svethiud, NoB 1952 (tr. 1953), s. 147 f.

⁵ Pipping, a. a., s. 176 ff. Jfr EK, v. 248, 873, 952, 1099, 1111, 1122, 1372, 1542, 1568, 1630, 2661, 2663, 2869, 2961, 3326, 4336, 4351, 4543. Se också Annales Danici medii ævi, ed. Ellen Jørgensen (1920), s. 173.

⁶ Nedan s. 98.

⁷ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 9.

det citerade stället är f. ö. motsättningen mellan *de uppländske* och *de utländske* klart angiven. Den provinsiella termen var *upplänning*, som förekommer i krönikan en enda gång och då i motsättning till smålänning och västgöte, på samma sätt som Uppland på ett annat ställe står i motsättning till Östergötland och Småland.⁸

Lönnroth har emellertid också ett annat och bättre stöd. I »Sig-tunaannalerna» uppges vid år 1247:

... eodem anno communitas rusticorum Vplandie Sparsætrum amisit victoriam libertatis sue et inoposite sunt eis spannale et skypuiste et honera plura.⁹

I denna notis föreligger otvivelaktigt en bestämd lokalisering, vare sig man med Lönnroth räknar med Uppland i nutida mening eller med Adolf Schück — på som det synes bättre grunder — vill ge *Uplandia* en mera vidsträckt tolkning (»Uppsverige»)¹. Med all rätt framhåller Lönnroth, att den förlorande parten vid Sparrsätra — som ligger i Uppland — i annalen betecknas som Upplands allmoge, medan Erikskrönikan och en dansk annal talar om Folkungarna. Slutsatsen måste bli den, att Folkungarna 1247, då de leddes av upplänningen Holmger Knutsson, samverkade med den uppländska eller uppsvenska allmogen.² Härmed kan sammanställas, att Holmgers bror Filip 1251 mötte sitt öde vid Hervadsbro i Västmanland. Men steget härifrån till generella påståenden är ganska långt. Ett svårt hinder är redan det faktum, att Filipssonerna 1278—80 hade sin operationsbas i Västergötland och Småland.³

På goda grunder har Lönnroth av annalnotisen dragit den slutsatsen, att kampen mot ledungsskatterna var en huvudpunkt för Folkungarna.⁴ Men slutsatsen är icke förenlig med Lönnroths egna premisser, eftersom han själv underkänt den del av annalnotisen, som talar om skattepåläggen.⁵ Därvid anknyter han till en förmodan av Ingvar Andersson, att Erikskrönikans skildring av slaget vid Sparrsätra delvis bygger på en numera förlorad, kort och detaljfattig annalnotis, som enligt Lönnroths mening först senare utfyllts

⁸ EK, v. 2720, 3987, 4442; Pipping, a. a., s. 177. Huruvida det här är fråga om Uppland och upplänningar i modern mening eller om Uppsverige och uppsvenskar, är dock diskutabelt.

⁹ SRS III: 1, s. 4.

¹ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 9; A. Schück, HT 1952, s. 39.

² Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 9.

³ Y. Brilioth, SBL II, s. 395; Pipping, a. a., s. 349 ff.; jfr Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 8.

⁴ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 22.

⁵ E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige, GHÅ 1940: 3, s. 66 f., 136. Lönnroth menar, att annalnotisen trots »kronologisk förenkling» återger »det viktigaste i ett stort historiskt sammanhang».

med uppgiften om skattepåläggen.⁶ Den kronologiska förvirring, som utmärker Erikskrönikans skildring, talar emellertid emot tesen om en annalistisk förlaga i detta avsnitt.⁷ Att krönikören haft en viss allmän föreställning om slaget vid Sparrsätra, är i själva verket icke märkvärdigare, än att en nutida fransman kan sätta in slaget vid Sedan i dess storpolitiska sammanhang. Det finns intet skäl att stycka annalnotisen i en ursprungligare och en yngre del. Notisen — som tillkommit före 1200-talets utgång⁸ — måste behandlas som en enhet. Dess upplysning om skattepåläggen efter slaget vid Sparrsätra äger under alla förhållanden företräde framför Lönnroths konstruktioner, grundade på uppgifter i senare diplom, vilka på sin höjd ge terminus ante quem.⁹

Lönnroths tes om Folkungarna som ett utpräglat Upplandsparti bygger också på en personhistorisk kasuistik. Med obestriddig rätt lokaliseras några av Folkungarna till Uppland: Knut Långe, Holmger Knutsson, Johan Karlsson av Fånö och Filip Finvidsson av Rumbö.¹ Det kan tilläggas, att Rörik Birgersson hörde hemma i ärkestiftet.² Lönnroths uppgift, att Filip Larsson var uppsvensk, beror däremot på ett missförstånd; Filip's geografiska ursprung är i själva verket okänt.³ Högst osäker är attribueringen av Ulf Fase och Karl Ulfsson till Uppland.⁴ Karl Ulfssons donationer peka nämligen snarast på Södermanland som familjens hemvist.⁵ Filipssönerna hörde hemma i Strängnäs stift och voro knutna till Fogdö kloster.⁶ Både Johan och Birger Filipsson gifte sig med döttrar till östgotalagmän.⁷

Folke jarl själv torde närmast ha varit östgöte. Hans ättlingar på

⁶ Ingvar Andersson, Källstudier till Sveriges historia 1230—1436 (1928), s. 29 not.

⁷ Jfr S. Kraft, HT 1932, s. 9.

⁸ Lönnroth (HVUÅ 1944, s. 22) talar utan motivering om »uppländsk tradition under tidigare delen av 1300-talet». Redan Annerstedt har dock påvisat, att annalen är äldre (SRS III: 1, s. 1). Stoffets ansvällning fr. o. m. år 1286 ger klart besked på denna punkt. Notiserna för år 1288, som kunna rekonstrueras med hjälp av Ericus Olai (se särsk. Sverker Ek, a. a., s. 138 ff.), måste ha tillkommit kort tid efter de skildrade händelserna. Ett starkt indicium för muntlig tradering och kort avstånd i tiden äro dateringarna av typen *in mense Februario, in mense Marcio*, i övrigt praktiskt taget okänd i både dansk och svensk annalistik (ett undantag: Visbykrönikan, SRS I: 1, s. 41, vid år 1280).

⁹ Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, s. 67 ff. — Mot Lönnroth har kritik riktats av C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, HT 1941, s. 230 ff., och G. Hafström, Ledung och marklandsindelning (1949), s. 222.

¹ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 7 f.

² DS 1009.

³ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 8. Den åberopade källan, Hakonar Saga (anf. ed., s. 258, 261), uppger endast, att Filip Larsson kom såsom landsflyktning från Svithiod till Norge.

⁴ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 7 f.

⁵ Ovan s. 86.

⁶ J. Gallén, FHT 1949, s. 118; ovan s. 90.

⁷ Nedan s. 104 f.

olika linjer ägde patronatsrättigheter i Skrukeby.⁸ Sonen Sune Folkeson hörde otvivelaktigt hemma i landskapet.⁹ Sondottern Katarina Sunesdotter synes huvudsakligen ha ägt jord i Götaland.¹ Folkesonson Ulf Holmgersson var bosatt i Linköpings stift.² Ett dokument från 1282 nämner tre förbrutna egendomar, som tillhört Folkungar. En av dessa egendomar låg otvivelaktigt i Östergötland; de båda andra ha lokaliserats till Östergötland eller Uppland.³

Bilden är sålunda ganska splittrad. Den östsvenska orienteringen är påtaglig, men om någon tydlig uppländsk dominans kan inte talas.

Lönnroth kommer själv i svårigheter, när han skall presentera den ende Folkunge, som man enligt hans mening kan sätta i samband med ett känt livsverk, nämligen lagman Eskil, Magnus Minneskölds son och Birger jarls halvbror. Ty lagman Eskil var född i Östergötland och utförde sin livsgärning i Västergötland. För att kunna få in honom i bilden nödgas Lönnroth laborera med termen »riksaristokrati», som ju är mycket svår att förlika med talet om »ett utpräglat uppländsparti.»⁴

Utgångspunkten för Lönnroths resonemang är en passus i Sturlungasagan. Där omtalas, att lagman Eskils hustru Kristina år 1219 till Snorre Sturlason överlämnade det fältmärke, som Erik Knutsson hade haft, när han fällde kung Sverker vid Gestilren 1210.⁵ Detta anses visa, att Eskil deltagit i slaget på den segrande sidan eller i varje fall haft sina sympatier där. Eftersom nu Folkungarna tillhörde segrarna, är Eskil enligt Lönnroth att räkna till dem. Då Eskil vidare enligt Västgötalagens lagmanslängd var lagens redaktör, är dess berömda Rättilösabalk att fatta som ett uttryck för Folkungarnas konstitutionella åskådning med dess starka betonande av svearnas, d. v. s. upplänningarnas, rätt att taga och vråka konung.⁶

Detta resonemang innehåller en rad svaga punkter. Att Folkungarna inte voro exklusivt uppländska, har förut visats. Än mindre kan det förutsättas, att Eskil skulle ha varit någon förfäktare av uppländska intressen. Vidare är det ytterst djärvt att i Rättilösabalkens stadgande om kungaval och eriksgata se någon triumf för uppländska anspråk. Vida rimligare är t. ex. Fredrik Lagerroths förklaring, att

⁸ Ovan s. 84.

⁹ DS 295, 302, 377.

¹ DS 377.

² DS 784.

³ DS 753; K. H. Karlsson i DS, vol. I—II, Indices (1910), s. 22, 47; J. Rosén, Kro-noavsöndringar under äldre medeltid (SHVL, XLVI, 1949), s. 150 f.; E. Hjärne, HVUÅ 1951, s. 38 f.

⁴ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 16.

⁵ Sturlunga Saga, anf. ed., I, s. 238.

⁶ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 9 ff.

bestämmelsen är att fatta som en kompromiss mellan uppländska och västgötska intressen.⁷

Vad Eskil beträffar, tillhörde han Magnus Minneskölds ättegren, vars medlemmar i 1200- och 1300-tals-källorna aldrig kallas för Folkungar; enligt Bolin, vars utredning Lönnroth accepterar, tillhörde han inte de »genealogiska folkungarna». Det är visserligen sannolikt, att Eskil sympatiserade med segrarna vid Gestilren; härpå tyder det numera kända faktum, att han efter slaget vid Lena uppträdde i Erik Knutssons omgivning.⁸ Men detta berättigar inte till slutsatsen, att han var Folkunge. Sturlungasagan berättar f. ö., att det var hans hustru — Erik Knutssons kusin — som överlämnade fälttecknet til Snorre. Eskils och hennes äktenskap ingicks flera år efter slaget vid Gestilren.⁹ Det är både tänkbart och sannolikt, att hon fört klenoden med sig i boet.

Om Eskils politiska ställning är vidare känt, att han 1219 tillhörde Johan Sverkerssons omgivning.¹ Han hyllade alltså den man, vars fader hade dödats av Folkungarna. Sedan tjänade han Erik Eriks-son; hans styvson Knut Kristineson var en av konungens consiliarii.² Enligt Hakonarsagan uttryckte han 1225 inför norrmännen sina bekymmer för den omkring nioårige kung Erik, som betecknades som mycket barnslig och hade få rådgivare, som voro honom fullt trogna; om kungen hade fått goda råd, skulle hans ställning ha varit bättre.³ Härav drager Lönnroth den slutsatsen, att Eskil sympatiserade med de Folkungar, som 1229 — efter Eskils död — förjagade Erik.⁴ Slutsatsen är minst sagt djärv. Även om orden skulle vara autentiska, vilket är ytterst osäkert, sakna de bevisvärde i sammanhanget. Eskils kritik kan ju ha gällt just de rådgivare, som reste upprorsfanan 1229.

Något samband mellan Folkungarna och Rättlösabalken kan alltså inte konstateras. Däremot finns det verkligen ett samband mellan Västgöotalagen och Folkungarna, men av ett helt annat slag än det som Lönnroth räknar med. Den till lagen fogade kungakrönikan riktar nämligen ett hårt angrepp mot Folkungarna på grund av deras svek mot Sverker: »Folkungarna togo livet av honom, hans egen måg gjorde honom det i Gestilren». Indignationen i dessa ord blir särskilt

⁷ F. Lagerroth, Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning (1947), s. 39 f.

⁸ Ovan s. 80.

⁹ J. Rosén, SBL XIV (1952), s. 522.

¹ DS 181.

² DS 216. Jfr J. Rosén, SBL XIV, s. 523.

³ Hakonar Saga, anf. ed., s. 119.

⁴ Lönnroth, HVUÅ 1944, s. 10. Lönnroths referat är ofullständigt och missvisande.

påtaglig, om de sammanställas med krönikans av Bolin betonade tendens att förhålliga den Sverkerska dynastien.⁵ När Lönnroth räknar med att Folkungarna hade makten under Johan Sverkerssons regering, förbiser han det faktum, att de hade dödat kungens egen far.⁶

Att Folkungarna bekämpade den expanderande kungamakten, ligger i öppen dag och tarvar inte någon utförligare bevisning. Men att mera i detalj fastställa deras konstitutionella program synes icke vara möjligt. Lönnroths teser om deras kyrkopolitiska strävanden äro också svagt grundade.⁷

Även ett utrikespolitiskt program tillskrives Folkungarna. De anses ha varit anhängare av en aktiv östersjöpolitik. Som bevis anföras Johan Sverkerssons fälttåg österut 1220, då jarlen Karl Döve och biskop Karl av Linköping stupade, tåget mot Neva 1240 och Torgils Knutssons expeditioner till Karelen och Neva.⁸ I intet av dessa företag voro, så vitt källorna utvisa, några Folkungar engagerade. Säkert är däremot, att deras dödsfiende Birger jarl förde en aktiv östersjöpolitik.⁹ Det enda relevanta faktum, som kan anföras, står i bestämd motsättning till den uppställda tesen. De handelspolitiska syften, som Lönnroth vill skönja bakom östersjöpolitiken, ha alltså snarast funnits hos Folkungarnas fiender.¹ Våra kunskaper om 1200-talets näringsliv äro emellertid inte sådana, att några slutsatser kunna dragas i vare sig den ena eller den andra riktningen.

I förbigående talar Lönnroth om en annan tendens i Folkungarnas utrikespolitik: fiendskapen mot Danmark och vänskapen med Norge.² Detta var utan tvivel en huvudlinje. Attacken mot Sverker Karlssons tron var säkerligen organiserad från Norge, där Erik Knutsson vistats som landsflyktig. Sverker själv fick hjälp från Danmark. Den slagne Erik Eriksson tog 1229 sin tillflykt till Danmark.³ Till Norge flydde Filip Larsson och Knut Magnusson 1248 resp. 1250. Knut Magnusson och hans medhjälpare vände sig 1251 till kung Håkon och begärde hans bistånd mot Birger jarl.⁴ Svaret blev emellertid nej — en följd av Birger jarls mycket skickliga internordiska politik.⁵ Men när

⁵ S. Bolin, *Om Nordens äldsta historieforskning*, s. 157 f.

⁶ Lönnroth, *HVUÅ* 1944, s. 18.

⁷ Lönnroth, *HVUÅ* 1944, s. 17 ff.

⁸ Lönnroth, *HVUÅ* 1944, s. 23.

⁹ Jfr S. Engström, *SBL* IV (1923), s. 419 ff.; J. Gallén, *Kring Birger jarl och andra korståget till Finland*, *FHT* 1946, s. 55 ff.

¹ Lönnroth, *HVUÅ* 1944, s. 23 ff.

² Lönnroth, *HVUÅ* 1944, s. 23.

³ Bolin, *SBL* XIV, s. 257 ff., och där anf. källor.

⁴ *Hakonar Saga*, anf. ed., s. 258, 261, 265, 267.

⁵ Jfr S. Engström, *SBL* IV, s. 419 ff.

Johan Filipsson 1272—73 kom i konflikt med Valdemar Birgersson, fick han stöd i Norge hos Magnus Lagaböte.⁶ Konflikten mellan Magnus Ladulås och Algotssönerna — skenbart en följd av ett klosterrov — har också kunnat sättas in i ett internordiskt sammanhang: Magnus stödde sig på Danmark, medan Algotssönerna voro orienterade åt Norge, där en del av dem, bl. a. Filipssönernas svåger Rörrik, funno en fristad.⁷

Så långt materialet visar något, är alltså tendensen fullständigt klar: Folkungarna tydde sig till Norge, deras motståndare till Danmark, med det enda undantaget att Birger jarl lyckades skapa ett gott förhållande till både Norge och Danmark. De djupare orsakerna till denna divergens torde vara svåra att fastställa. Säkerligen spelade släktförbindelser en viss roll. Många av Folkungarna härstammade från Birger Brosas hustru Birgitta, Harald Gilles dotter. Filip Larsson var enligt Hakonarsagan nära frände till Håkon Håkonsson samt dotterson till den norske jarlen Filip Birgersson.⁸ Knut jarl var möjligen gift med en medlem av det norska kungahuset.⁹ Där emot uppges Knut Långe ha varit gift med en dansk stormanna-dotter.¹

I sin kamp mot kungamakten använde Folkungarna oppositionspartiernas vanliga metod: de lanserade egna tronkandidater. 1208—10 stödde de Knut Eriksson, 1229 Knut Långe, 1248 Holmger Knutsson. 1251 synas de ha haft icke mindre än tre kungsämnen i sin krets: Filip Knutsson, Filip Petersson och Knut Magnusson. När Erikskrönikan förklarar, att avrättningarna detta år voro ett så svårt slag för Folkungarna, att de »kovrade sig ej än i dag», bör detta sammanställas därmed, att Birger jarl røjde ur vägen alla de kungaättlingar, vilkas tronanspråk voro jämförbara med Valdemar Birgerssons.² 1278—80 hade Folkungarna ingen egen tronkandidat; deras enda alternativ till Magnus Ladulås tycks ha varit samme Valdemar, som de 1251 icke velat acceptera. Av den här gjorda utredningen framgår ju också, att ingen av upprorsledarna hade något starkare kungligt påbrå. Folkunganamnet dög emellertid alltjämt som samlingstecken: alla de fronderande stormännen räknade släktskap med Folke jarl.

⁶ Magnus Saga, anf. ed., s. 365 f.; Y. Brilioth, SBL II, s. 395.

⁷ J. Rosén, Birger Magnusson och hans bröder, s. 17 f. Röriks flykt till Norge enl. Ericus Olai, SRS II: 1, s. 69.

⁸ Hakonar Saga, anf. ed., s. 258, 261.

⁹ Ovan s. 81.

Ovan s. 82 not.

² Ovan s. 77.

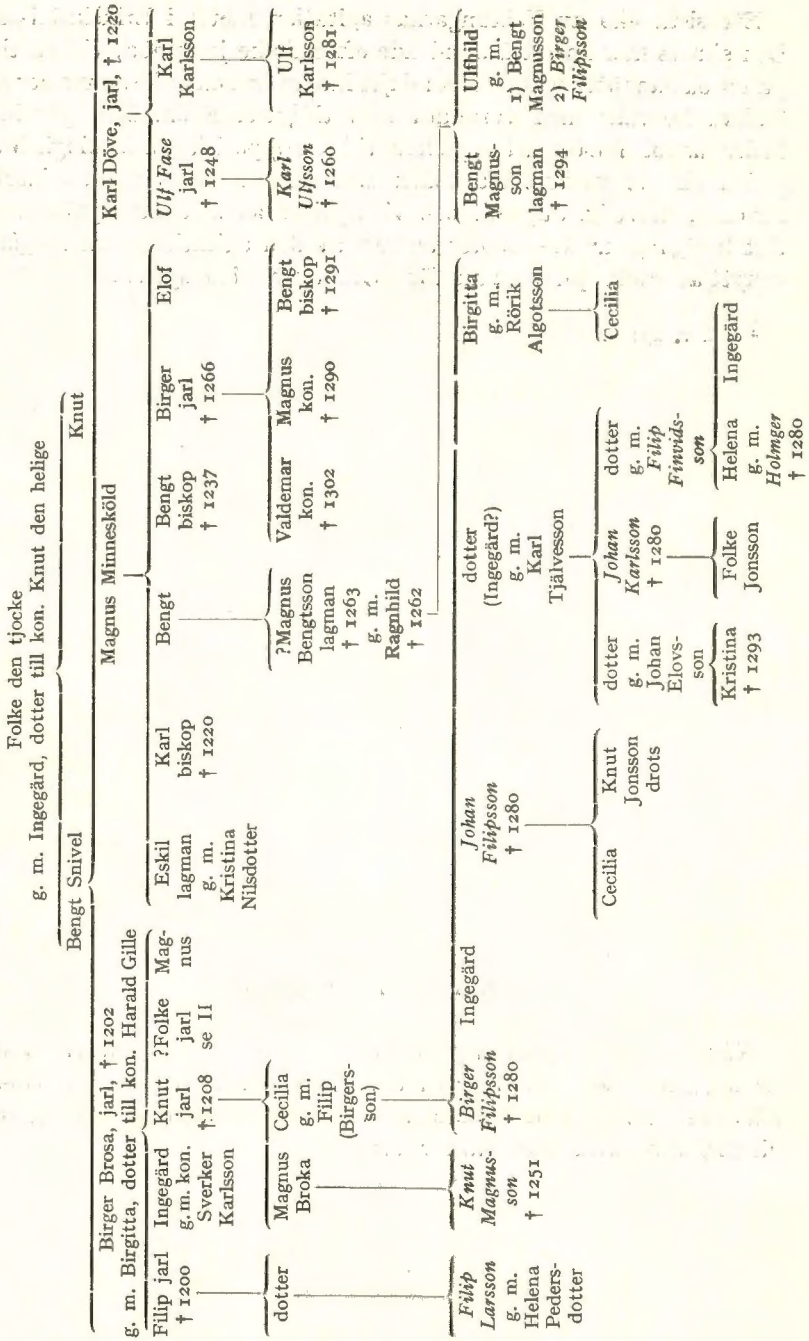
Ett sista eko av Folkungarnas agitation möter i Erikskrönikan. Den skrevs mer än ett århundrade efter Folke jarls död, vid en tidpunkt då hans ättlingar på olika linjer inte kunna ha haft samma genealogiska kontakt med varandra som tidigare. Krönikören gör inte heller något försök att appellera till en oppositionell ideologi. Men jarlen får ett vackert eftermäle: han var en »ärlig» man, »riksens förman», »hövelig, dugande och vis», prisad av alla men tyvärr hastigt bortgången.³ Här möter en rest av den agitation, som en gång utnyttjat Folke jarls namn för mera aggressiva syften.

³ EK, v. 232 ff.

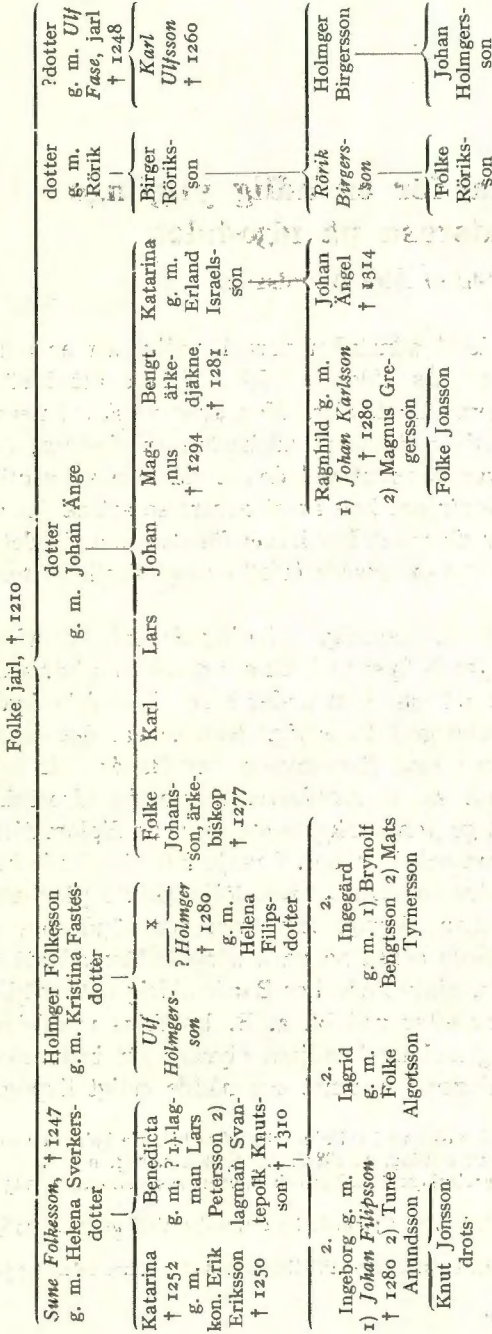
SLÄKTTAVLOR

Någon fullständighet åsyftas inte. I stort sett medtagas blott de uppgifter, som utnyttjats i texten. Namnen på personer, som i källorna nämnas som Folkungar eller som deltagare i folkungaresningar, äro satta med kursiv stil.

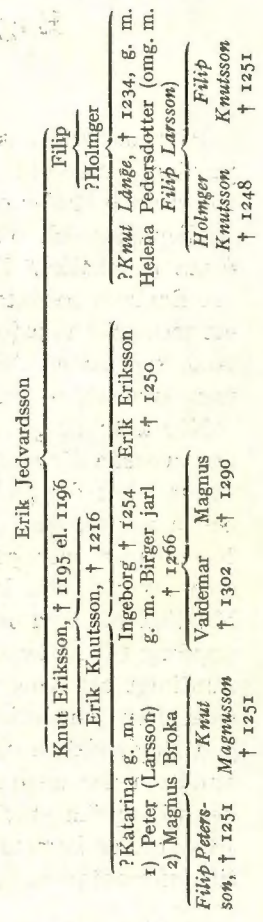
I. Folke den tjockes släkt.

II. Folke jarls ättlingar.

III. Erikska ätten.

Ett memorial för en adlig ynglings Englandsresa på 1630-talet.

Meddelat av Åke Davidsson.

På 1600-talet ansågs det i allmänhet vara lämpligt att en adlig yngling redan vid femton års ålder bereddes tillfälle att besöka främmande länder och deras akademier.¹ Man äger också ett flertal studieplaner och redogörelser för unga adelsmäns uppfostran, där detta framhålles.² Det var däremot vid denna tid icke så vanligt att England besöktes, varför det kan ha sitt intresse att ta del av ett memorial uppgjort av riksrådet Per Banér för den resa till detta land, som sonen Gustaf Persson Banér (1618—1689) skulle få företaga åren 1634—35.

Några år tidigare hade den 20-årige Schering Rosenhane åtföljt den svenske diplomaten Jacob Spens till England och han har själv skildrat hur det gick till att han kom under baron Spens' beskydd och hur vistelsen i England gestaltade sig.³ Kanske var det denna Rosenhanes »peregrination» som föresvävade Per Banér, när han som riksråd och ledamot av förmyndarregeringen för drottning Kristina var med om att ge Johan Skytte ett speciellt diplomatiskt uppdrag till Nederländerna och England. I varje fall utverkade han samtidigt att hans 16-årige son Gustaf fick följa Skytte på denna resa. Den världsvane Johan Skytte, som även var känd som en god Englandskännare,⁴ torde också ha varit särskilt lämpad att ta hand om den unge Banér. Själv hade Per Banér aldrig haft möjlighet till dylika studieresor efter vad bl. a. B. Boëthius meddelar:⁵ »B:s studier kommo på grund av familjens olyckor att inskränkas till informatorsundervisningen i hemmet och nådde enligt likpredi-

¹ Se bl. a. A. G. Hollander, Svenska undervisningsväsendets historia i sitt sammanhang med odlingens allmänna utveckling, 1 (1884), s. 334 och s. 335, not 1.

² G. Brandell, Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia, 2 (1931), s. 471.

³ Se Rosenhanes självbiografi i C. C. Gjörwells Nya svenska biblioteket, 2 (1763), s. 535—539.

⁴ Se t. ex. S. Rydberg, Svenska studieresor till England under frihetstiden (1951), s. 39.

⁵ SBL, 2 (1919—20), s. 659.

kan ej 'den perfektion, som han eljest åstundade och av naturen var inklinerad till'. Hans muntliga och skriftliga uttalanden visa emellertid, att han vid mognade år fullkomnat, vad som brast, ej blott genom erfarenhet och världsvana utan även genom boklig bildning». Hans son Gustaf hade däremot redan vid femton års ålder så goda kunskaper i latin att han efter Gustav II Adolfs död kunde hålla en lysande latinsk oration på Riddarhuset i Stockholm.⁶ Det är icke heller ringa kunskaper i språk som fadern i memorialet kräver av honom ifråga om brevskrivningen. Det kanske också i detta sammanhang bör nämnas, att Gustaf Persson Banér sedermera gjorde en fin karriär både som ämbetsman och militär. Han blev icke blott landshövding i Uppland och generalguvernör i Skåne, Halland och Blekinge utan även fältmarskalk.

Det memorial⁷ som nu följer torde icke tidigare ha beaktats av forskningen och är i varje fall ej publicerat förut,⁸ varför det här meddelas i sin helhet. Dess innehåll ansluter sig till de allmänna åsikterna om vad en vaken yngling borde ägna sig åt på en studiereisa till utlandet. Per Banérs fordringar på sonen överensstämman sålunda på det hela taget med vad Per Brahe d. ä. angiver i sin 1581 skrivna »Oeconomia eller Huuszholdz-book, för ungt adelsfolck».⁹

Memoriall för min son Gustaff Baner
huru han sigh vppåå dänne resa förhålla
skall, och förnemblighast i acht tagha:
aff Stokholm dänn 29 Nowember, åhr 1634

- 1) Till dädh första, skall han nu som altidh, förnemblighast haffwa Gudh för öghon, göra morghon och affton flitigt sine böner, och nhär han till dee orter och städer kommer och ähr, der Gudstienster äfter vår religion hålles, flitigt gåå vthi kyrkian, doch medh Gesanten, H[err] Johan Skyttes jnrådande och låff.
- 2) till dädh andra, skall han och ingen dagh, antingen nhär han reser eller ligger stilla, låtte passera, medh mindre han för sitt vtresande, om morgonen, någhott wist och nyttigt, äfter som tiden sigh be-

⁶ Sermo panegyricus, quo laudum de hoc seculo propria virtute, serenissimi ... Svecorum ... regis ... Dni Gustavi II. Magni, religionis defensoris devotissimi & libertatis adsertoris justissimi, partarum memoriam ... (1633).

⁷ Memorialet ingår i handskriftsbunten X 240 i UUB.

⁸ Det borde ha haft sin plats i följande arbete, som innehåller en rad dokument, släktbrev, studieplaner m. fl. urkunder rörande manlig adelsfostran: B. Rud. Hall, Adelsöners uppfostran (1936) = Årsböcker i svensk undervisningshistoria, 49.

⁹ Detta arbete utgavs av trycket först år 1677 men var allmänt känt till sitt innehåll redan under förra hälften av 1600-talet.

quemmer, studerer, lærer, och medh sin præceptore discurrerer, äffterfölliandes der vthi, dädh gamble proverbium, Nulla dies sine linea.

- 3) till dädh tridie skall han bewisa legaten H[err] Johan Skytte all tilbörlich respect, tienst och lydna, och sigh ingen tingh företagha, vthan hans råadh, weett willia och samptickie, ja och såå widt, att han sigh icke vthur sitt losemente någhon att besee skall begiffwa, vthan hans tilfråghande, och jakande, såå kårt honom åhr, att vnd-wika min owillie och straff: wedh audienzer hoss potentater skall han städess och flitigt achta vppåå honom, och notera såå hans oration, som och huadh honom strax bliffwer swaradt, jemwäll och alla ceremonier vppåå huar ort för sigh, både vthi vpförandett till audienzerne, der ifrån igän och alt huadh wedh audienzen passerer, vpteknandes såå wäll personernes namn, som någhott före haffwa, som och deres kall och eembette, i synderheett skall han giffwa gran acht vppåå, om H[err] Johan Skytte bliffwer hoss någhon potentat till måltidh, huadh för discurser och taall der om ett eller annat faller, och dädh som någhott wichtigt åhr grant vptekna.
- 4) vthi resandett, skall han denna ordningh hålla, först att han vthi een jnbunden bok, vpteknar huru monge miler huar dagh reses, medh namn aff städerne, wärderne och losementerne, der som gesanten härbergerer, begynnandess vppåå dänn förste dagh han här ifrån forresser och continuerandess in till dänn dagh gudh will han igän hitt kommer; sedan skall han vthi een annan bok inskriffwa huadh som hälst vppåå huar ort vthi synderheett passerer, och notabelt wara kan, såå vppåå landett som vthi städerne, om dess godheett och ringheett; och skall han wetta sigh till dänn eenda wara vthdragen, att han icke allenast skall förundra och see vppåå stora befäste städer, slått, byggninger, åttskillighe klädedregter, ceremonier, och öffwerflödigt präåll; vthan detta skall wara hans retta föresatte mååll och åhågha vppåå denna hans resa, att han först grannelighen achter och observerer, huart och ett landskaps situation, medh huadh store watenströmmor och floder, dädh åhr igenom bruttet, och ifrån andra konungeriken och landskap åttskilt, och huem huar haffwer till granne, huru monge befestninger och faste städer vthi huart landh åhr, huadh håffhåldningh hoss potentaterne och regenterne åhre, huadh slags regemente, religion och handell, vthi huart rike, provincie och stadh åhr och om städerne eller vndersåtare åhre rike eller fattighe, mykitt fålk eller littet, och huadh fundament till dee förnembste herrers och städers jn-komster och trafik åhr, jtem huadh lagh och rätter dee bruka och öffwa, huadh ått skilligt mynt dee haffwa, huru gull och rikzkd[a]ler åttskilligt vppåå dänn ena och andra orten bliffwer reknadh och wexladh, huadh förtåringh och köp vppåå een och annan ort åhr; huru monge kyrkier, håspitaler, vniversitet och skolor, i huar stadh åhr, huru monge bårgmestere och rådh åhri och huadh aln och wicht der brukas, och annat sådant mhera som honom igenom resandet bättre förekommer, och icke såå alt kan beskriffwas; detta alt att fåå wetta måste min son Gustaff Baner bruka stor flitt och discre-

tion, igenom äffterfråghande och vmgänge medh nampnkunnighe, vprichtighe wisse och förständighe personer, doch dädh alt medh stor discretion, och H[err] Johan Skyttes jnrådande, och att han i synderheett seer sigh wäll före, att han icke i någre lättfärdighe personers vmgänge kommer, deres seder vthi ett eller annat att äffterföllia vthan sigh för dem som och all annan odigdh såsom een pestilantie och förgiffte achter.

- 5) han skall och medh alla ordinarie och extra ordinarie påster migh tilskriffwa och kårtelighen ihugkomma huadh notabelt vppåå een och annan ort passerer, först vppåå svenska, sedan vppåå latin, och såå tyska och sedan alternatim: Och der brede wedh huadh vthgiffter han gör i littett eller stort, vtaff dee p[ennin]ger jagh H[err] Johan Skytte fåått haffwer, och han elliest vppåå wäxlar tagher, der vppåå han och een wiss bok skall håålla; huilke han och till ingen fåångia skall anwenda vthan till dädh han nödighest behöffwer, ähra lärdom och gagn vtaff haffwa kan
- 6) finner Gustaff någre personer, vpååå een eller annan ort, som migh eller min broder H[err] Carl Baner haffwa kendt dem skall han flitigt helssa, och begera att dee wele låtte honom, för min skull wara sigh till dädh bäste befalte: jn summa han skall sigh vppååå denna sin resa såå winleggia till att förhåålla och skicka, att dädh först länder honom till ähra, lärdom och förfarenheett, Migh och hans Moder till fågnadh, och att jagh kan fååå widare orsak, utaff denna hans reses frucht, medh glädie och faderligh beneghenheett, att låtte honom framdeless besökia fremmande landh, der till gudh alsmechtigh wille giffwa honom lycka och wäålsignelse.

Pär Baner.

[*A tergo.*] Memoriall för min son Gustaff Baner vppåå sin resa ått Engel-
andh.

»Lefwernes Lopp» med melodi.

Av Olof Byström.

Förra årgången av PHT inleddes med en okänd självbiografi på vers från 1700-talet, publicerad av Manne Hofrén. Författare var protokollssekreteraren Erik Arbin (f. 1712, † 1785), som dagtecknat sitt opus i Söderköping den 16 mars 1775 och senare försett den inledande skildringen av uppväxtåren med en rätt utförlig prosakommentar. Erik Arbins »Lefwernes Lopp» är hållet i en gammaldags trohjärtad ton och ger med naivt målände vändningar en åskådlig bild av bl. a. författarens barndom på Säbrå biskopsgård vid Härnösand, där morfadern, den gamle karolinske prelaten Göran Wallin, residerade och där Arbin som nioårig pojke fick uppleva den dramatiska flykten undan ryssarnas härjningar av det norrländska kustlandet. Arbin tillhörde både på fädernet och mödernet aktade släkter, han är medveten om sitt värde och sin position som plikttrogen ämbetsman men skyr de förnämas ståndsförhåvelse och avlägger mot slutet följande borgerliga trosbekännelse:

Adligt blod
I mina ådror icke rinner;
Och jag tror
Det vore mindre nyttigt:
Ty det gör
I kroppen convulsioner
Skadar mera
Än det gagnar
Hälsans fria lopp.

Som välment didaktiker har Arbin onekligen ett visst släktttycke med sin namnkunnige samtida Haqvin Bager. Men själva versbyggnaden har han inte hämtat från den rimmande spannmåls-handlaren i Malmö. Vid första ögonkastet ter sig Arbins konstrika versmått något förbryllande i detta sammanhang. Manne Hofrén betecknar självbiografien som ett »versepos i psalmton» och har såtill-

vida rätt, som det otvivelaktigt är fråga om någon sorts sångvers. Men det är ingen gammalsvensk psalm, som Arbin efterbildat i sitt fromma bokslut, utan en dikt av helt annan karaktär, och det är detta som ger mig anledning att ta till orda i frågan. Erik Arbins läromästare är helt enkelt Bellman, och versmått och melodi till sin levernesbeskrivning, som tydligen är avsedd att föredragas i sångform, har han hämtat från Bellmans på sin tid riksbekanta nationalsång:

Gustafs skål!
 Den bäste Kung, som Norden äger:
 Han ej tål,
 At vigtskåln ojämt väger.
 God och glad,
 Han Ilskans röst föraktar
 Samt afvaktar
 Och betraktar
 Dårskap i sin grad.

Amiral Carl Tersmeden har i sina memoarer berättat om hur Bellman vid Gustav III:s statsvälkning den 19 augusti 1772 lanserade sången bland en krets sjöofficerare på Skeppsholmen, som tillhörde skaldens umgänge, hur den samma kväll föredrogs för kungen själv, när han visiterade vakten på Holmen, och sedan under loppet av några dagar blev allmänt känd och sjungen i huvudstaden som en rojalistisk kampvisa. Den livfulla melodin tycks inte vara helt av Bellmans hand utan en efterbildning av något tidigare känt musikstycke; en viss likhet företer den sålunda med en populär »Gavotte de Vestris» från mitten av seklet. Den intresserade hänvisas till kommentaren i Bellmansällskapets Standardupplaga (del 7, s. 21 och 191) och till min uppsats om sången i Bellmansstudier (del 6, s. 71).

»Gustafs skål» spreds snabbt över landet och fick, vid sidan av en mer seriös komposition av Bellman, »Så lyser din Krona nu, Kung Gustaf, dubbelt dyr», rangen av kungssång under den gustavianska epoken. Särskilt under 1770-talet, men även längre fram i tiden, efterbildades den av ett otal tillfällighetspoeter landet runt, som med utnyttjande av Bellmans melodi, versschema och hurtiga staccatostil producerade sig i olika sammanhang, främst dock i den rojalistiska eller patriotiska genren.

Det är mot bakgrunden av denna poetiskt-musikaliska epidemi som man bör se Erik Arbins val av yttre form till självbiografien från

1775, då »Gustafs skål»-sjukan grasserade som värst.¹ Med någon personlig kontakt mellan Arbin och Bellman behöver man givetvis inte räkna. Men man kan i alla fall notera, att Arbin enligt egen uppgift var befryndad med biskop Herman Schröder, farfar till Bellmans förtrogna vänner Elis och Göran Schröderheim, och att han som sin familjs specielle gynnare nämner statssekreteraren Carl Carleson, broder till presidenten Edvard Carleson, som var umgängesvän i Bellmans föräldrahem och protegerade skalden under hans yngre år. Som en av sina ungdomsvänner omnämner Arbin också »den wittre Herr Olof Dalin», och den bekantskapen har måhända i någon mån stimulerat hans lyriska ambition på ålderns dagar.

Genom en tillfällighet har det häfte av PHT, där Arbins versbiografi publiceras, kommit att inrymma en okänd notis om »Gustafs skål», som ytterligare belyser den bellmanska sångens sega livskraft. I de anteckningar av kapten Carl Jacob von Schantz, som Bengt Medin återger, förekommer ett avsnitt om Gustav IV Adolfs fångenskap på Gripsholm våren 1809. von Schantz förrättade vakttjänstgöring hos kungen, och i hans skildring av dennes dystra tillvaro ingår följande passus: »Eljest repeterade han gnolande eller hvislande 'Gustafs skål den bästa kung som Sverige äger', ofta hela timmar och då lotsade han ej se eller höra någon.» Det är Bellmans segersång från den gustavianska regimens genombrottsår alltså, som ringer i den avsatte monarkens öra, när han vandrar runt i fångelserummen på den gamla Vasaborgen. — Vid avtäckningen av Gustav III:s staty på Skeppsbron i januari 1808 hade kung Gustav Adolf själv anfört de defilerande trupperna, varvid ännu »Krigsmusiken spelade Gustafs Skål,» enligt Lorenzo Hammarskölds relation. Men med Gustav IV Adolfs fall avfördes Bellmans sång definitivt från sin rangplats som kungahymn.

¹ Melodi och versschema nödvändiggöra ett par retuscher i den av Hofrén tryckta texten. I strof 53 bör sålunda »staden» ändras till »sta'n» och i strof 61 bör stå »Gudi» i stället för »Guds».

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är
kr. 15:— pr år + 70 öre för porto och uttages som
postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om
inträde anmäles till Samfundets sekreterare, docenten
BERTIL BROOMÉ, Krigsarkivet, Stockholm 80.
Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 18:—.